

**Azərbaycan Respublikasının
Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi**

**Uşaqlar arasında internetdən istifadə səviyyəsinin
ölçülməsi məqsədilə aparılmış araşdırmaya dair**

HESABAT

Redaksiya şurası:

Aynur Sofiyeva

Redaksiya heyəti:

Elgün Səfərov

Taliyə İbrahimova

Aidə Seyidli

Sevil Rəsulzadə

Pərvanə Əsgərzadə

Təranə Piriyyəva

Xumar İlqarqızı

Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sifarişi ilə "Gənclərin Tərəqqisinə Dəstək" İctimai Birliyi tərəfindən 2023-cü ildə hazırlanmışdır.

tətbiqindən ötrü bir çox istiqamətlərdə işlərin aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Elektron mühitdə məlumatların qorunması, ölkənin informasiya məkanının təhlükəsizliyinin təmini, İKT-dən istifadədə inamın artırılması, həmin sahəni tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi, məlumatlandırma və maarifləndirmənin həyata keçirilməsi Milli Strategiyanın əsas məqsədlərindəndir. E-dövlətin qurulmasında təhlükəsizlik məsələləri həlli vacib olan problemlərdən biridir. E-dövlətin həm öz elementləri, həm də xarici mühit informasiyanın təhlükəsizliyinin pozulmasına yönəlmiş çoxsaylı təhdidlərin mənbəyidir. Elektron mühitdə informasiya mübadiləsi zamanı müxtəlif təhlükələrə rast gəlmək mümkündür. Təhlükələrlə qarşılaşmanın əsas hissəsi bu mühitdə daha az təcrübəsi olan uşaqların payına düşür. Milli Strategiyada “uşaqların qanunazidd və təhlükəli kontentdən qorunması üçün “təhlükəsiz internet” mexanizminin işlənilməsi və tətbiqi” informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas hədəflərdən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, dünya üzrə uşaqlar bir çox hallarda internetdə aldadılır, zorakılığa məruz qalır, texniki və sosial-psixoloji təhdidlərlə üzləşir. İnternetdə ziyanlı məlumatlarla zəngin səhifələrin mövcudluğu uşaqların bilmədən yaşına uyğun olmayan və ya aqressiyanı, zorakılığı təbliğ edən mətnlərlə rastlaşması ehtimalını çoxaldır. Sosial şəbəkələrdə, çat və forumlarda da yeniyetmələr təhqirlə, qeyri-etik davranışla qarşılaşırlar. Bu cür mənfi təsirlərə məruz qalan uşaqlar üçün bütün bunlar bəzən onun həyatına təsir edən və silinməyən izlər buraxa bilən nəticələrə gətirib çıxarır. Nəzərə almaq lazımdır ki, internetdə informasiya heç bir senzura, qadağalar, qaydalar və rəqlamentlər olmadan yerləşdirilir. Ona görə də, uşaqlar hər dəfə internet resurslarından istifadə edərkən təhlükəli və zərərli informasiyalarla zəngin bir dünya ilə təkbətək qalırlar. Bu da onların mənəvi-psixoloji sağlamlığına ağır təsir göstərir.

“Uşaqlar arasında internetdən istifadə səviyyəsinin ölçülməsi məqsədilə aparılmış araşdırma”nın tədqiqat metodikası

❖ Uşaqların internetdən istifadəsi

1. İnternetdən istifadə ilə bağlı üstünlüklərə baxmayaraq, sürətli texnoloji irəliləyişlər, internet xidmətləri və tətbiqlərinin çeşidinin böyüməsi, eləcə də internetin getdikcə artan əhatə dairəsi texnologiyanın nəticəsi ola biləcək təhlükələrin adekvat metodlarla tanınması məsələsini zəruriləşdirir. Tədqiqatçılarımız internet inqilabının “mənfi tərəfi”nin gənc internet istifadəçilərinə zərər vurmaq və ya onlardan sui-istifadə üçün yeni yollar açacağını müşahidə etmişdir. İnternetin uşaqlara qarşı pis rəftarın, cinsi və psixoloji zorakılığın ümumi qəbul edilmiş bəzi formalarının təqibləne

Giriş

İnternet istifadəyə verildiyi gündən uşaqlar arasında rəqəmsal istifadədə böyük artımın şahidiyik. İnternətdən istifadə və elektron cihazlara sahibolma yaşı sürətlə cavanlaşır, onlayn-virtual keçirilən vaxt uzanır və daha çox virtual platforma, proqram və oyun sektorunun fəaliyyət növü və miqdarı hər il artır. Məlum məsələdir ki, bu, uşaqların həyatlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, davranış və təcrübələrinin formalaşmasında böyük rol oynayır. Apardığımız sorğu valideynlərin, uşaq baxıcılarının və peşəkarların sürətlə dəyişən onlayn dünyanı idarə etmələrinə dəstək verməklə yanaşı, ilk növbədə texnologiyanın yaratdığı risklərin araşdırılmasına yönəlmişdir. Son illərdə apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, həmin risklər bərabər şəkildə yayılmır və ən həssas uşaqların zərərgörmə ehtimalı təhlükəli dərəcədə yüksəlir. Bununla belə, internetin müsbət təsir və nəticə üçün böyük imkanlarının mövcudluğu da danılmazdır. Onlayn formatda məşğuliyyət uşaqlara əlaqə qurmağa, öyrənməyə, ilham almağa və yeniliklər yaratmağa imkan verir. İnternet texnologiyası və rəqəmsal media onların ev, məktəb və sosial həyatlarının mərkəzinə çevrilib. Bu, bəlkə də COVID-19 böhranı zamanı və son dövrlərdə özünü daha çox təsdiqləmişdir. Dünya üzrə aparılmış təhlillər göstərir ki, uşaqların onlayn təhlükəsizliyi və maarifləndirmə kontekstinin zəifliyi ciddi şəkildə əlverişsiz virtual mühitin formalaşmasına səbəb olur. Bir neçə məşhur tədqiqatlar nəticəsində problemlə "ekran vaxtı" termini yaranmışdır.

Bu sorğunun əsas hədəfi ölkəmizdə bütün uşaqların onlayn mühitdə inkişaf edə bilməsinin təmini və mütləq şəkildə onlayn olmağın uşaqlara təsirini öyrənməkdir. Biz əvvəlcə rəqəmsal dünyada "müsbət" və "mənfi" tendensiyaların səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün xüsusi indikator əsaslı suallar hazırladıq və onlara təriflər vermək üçün kibertəhlükəsizlik və uşaqların inkişafı üzrə mütəxəssislərlə dərinləşdirilmiş sorğular həyata keçirdik. Rəqəmsal dünyada uşaqların və ailələrin təsir aspektlərini və rəqəmsal iştirakdan ən çox təsirlənən aspektin dörd ölçüsünü (inkişaf, emosional, fiziki və sosial) kateqoriyalara ayırdıq. Hər biri üçün həm müsbət, həm də mənfi nəticələri nəzərə alınaraq, güclü tədqiqat prosesi vasitəsilə Azərbaycanın 7 bölgəsi üzrə rəqəmsal dünyanın uşaqların və gənclərin inkişafına təsirinə yönəlmiş sorğular da aparılmışdır.

Ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinin qurulması, İKT-nin bütün sferalara geniş tətbiqi istiqamətində sistemli fəaliyyət reallaşdırılır. Bununla bağlı bir sıra qanunlar, dövlət proqramları qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 2 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya"da informasiya cəmiyyətinin bərqərar olması, onun yaratdığı imkanlardan vətəndaşların, cəmiyyətin, dövlətin inkişafı üçün səmərəli istifadə, ölkənin davamlı və dayanıqlı tərəqqisi, İKT-nin dövlət idarəciliyində hərtərəfli

tətbiqindən ötrü bir çox istiqamətlərdə işlərin aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Elektron mühitdə məlumatların qorunması, ölkənin informasiya məkanının təhlükəsizliyinin təmini, İKT-dən istifadədə inamın artırılması, həmin sahəni tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi, məlumatlandırma və maarifləndirmənin həyata keçirilməsi Milli Strategiyanın əsas məqsədlərindəndir. E-dövlətin qurulmasında təhlükəsizlik məsələləri həlli vacib olan problemlərdən biridir. E-dövlətin həm öz elementləri, həm də xarici mühit informasiyanın təhlükəsizliyinin pozulmasına yönəlmiş çoxsaylı təhdidlərin mənbəyidir. Elektron mühitdə informasiya mübadiləsi zamanı müxtəlif təhlükələrə rast gəlmək mümkündür. Təhlükələrlə qarşılaşmanın əsas hissəsi bu mühitdə daha az təcrübəsi olan uşaqların payına düşür. Milli Strategiyada “uşaqların qanunazidd və təhlükəli kontentdən qorunması üçün “təhlükəsiz internet” mexanizminin işlənilməsi və tətbiqi” informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas hədəflərdən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, dünya üzrə uşaqlar bir çox hallarda internetdə aldadılır, zorakılığa məruz qalır, texniki və sosial-psixoloji təhdidlərlə üzləşir. İnternetdə ziyanlı məlumatlarla zəngin səhifələrin mövcudluğu uşaqların bilmədən yaşına uyğun olmayan və ya aqressiyanı, zorakılığı təbliğ edən mətnlərlə rastlaşması ehtimalını çoxaldır. Sosial şəbəkələrdə, çat və forumlarda da yeniyetmələr təhqirlə, qeyri-etik davranışla qarşılaşırlar. Bu cür mənfi təsirlərə məruz qalan uşaqlar üçün bütün bunlar bəzən onun həyatına təsir edən və silinməyən izlər buraxa bilən nəticələrə gətirib çıxarır. Nəzərə almaq lazımdır ki, internetdə informasiya heç bir senzura, qadağalar, qaydalar və rəqlamentlər olmadan yerləşdirilir. Ona görə də, uşaqlar hər dəfə internet resurslarından istifadə edərkən təhlükəli və zərərli informasiyalarla zəngin bir dünya ilə təkbətək qalırlar. Bu da onların mənəvi-psixoloji sağlamlığına ağır təsir göstərir.

“Uşaqlar arasında internetdən istifadə səviyyəsinin ölçülməsi məqsədilə aparılmış araşdırma”nın tədqiqat metodikası

❖ Uşaqların internetdən istifadəsi

1. İnternetdən istifadə ilə bağlı üstünlüklərə baxmayaraq, sürətli texnoloji irəliləyişlər, internet xidmətləri və tətbiqlərinin çeşidinin böyüməsi, eləcə də internetin getdikcə artan əhatə dairəsi texnologiyanın nəticəsi ola biləcək təhlükələrin adekvat metodlarla tanınması məsələsini zəruriləşdirir. Tədqiqatçılarımız internet inqilabının “mənfi tərəfi”nin gənc internet istifadəçilərinə zərər vurmaq və ya onlardan sui-istifadə üçün yeni yollar açacağını müşahidə etmişdir. İnternetin uşaqlara qarşı pis rəftarın, cinsi və psixoloji zorakılığın ümumi qəbul edilmiş bəzi formalarının təqibləne

biləcəyi yeni bir vasitə kimi fəaliyyətini nəzərə alaraq, “İnternet istifadəsi üzrə” tədqiqat aparılması zamanı aşağıdakı standartlardan istifadə olunmuşdur.

- internetin əsas əməliyyatları və konsepsiyaları;
- sosial, etik, demoqrafik və insani məsələlər;
- texnologiya məhsuldarlığı alətləri;
- texnoloji kommunikasiya vasitələri;
- texnoloji tədqiqat vasitələri;
- texnologiya problemlərinin həlli və qərar qəbulu vasitələri.

❖ **Sosial-demoqrafik göstəricilər**

Yaş strukturu göstəricilərinin tədqiqatı və proqnozlaşdırılması internet istifadəçilərinin və onun müxtəlif qruplarının mütənasibliyinin perspektiv hesablamalarını, kiber və zorakılıq səbəblərinin qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirmək üçün əhəmiyyətlidir. Bəzi tədqiqatlar göstərmişdir ki, uşağın yaşı və cinsi kimi digər sosial-demoqrafiya ilə əlaqəli xüsusiyyətlərin əhəmiyyətli dərəcədə nəzərə alınması vacibdir. Bu sosial-demoqrafik tələblərin azyaşlıların internetdə keçirdikləri vaxtla əlaqəli olması çox yüksəkdir. Uşaqların internetdən istifadəsi və rifahı ilə bağlı son elmi araşdırmalar zamanı daha çox qızların qeyri-mütənasib şəkildə mənfi təsirə məruz qaldığı aşkarlanıb və bu gender fərqləri ilə bağlı əlavə araşdırmalara ehtiyacı nəzərə alaraq aşağıdakı standartlardan istifadə edilmişdir.

- **Cinslər üzrə internetdə kontentlər üzrə seçim alətləri;**
- **Psixoloji və fiziki zorakılığın yaş kateqoriyaları;**

❖ **Validəyn vasitəçiliyinin ölçülməsi**

Uşaqların daha erkən yaşlarında rəqəmsal mediadan istifadəsi valideynlər üçün aktual problemə çevrilir. Valideynlərin azyaşlı uşaqların onlayn fəaliyyətlərinə necə rəhbərlik etdiyinə dair tərəfimizdən internet sorğusu keçirilib. Aparığımız təhlil göstərdi ki, valideynlər internet üzrə də qismən televiziya və video oyunlar üçün tətbiq etdikləri eyni strategiyalardan bəhrələnilir. Vasitəçilik indikatorunun ölçülməsində “Birgə istifadə”, “Aktiv vasitəçilik”, “Məhdudlaşdırıcı vasitəçilik”, “Nəzarət” və “Texniki təhlükəsizlik” adlı standartlardan istifadə edilmişdir. Vasitəçiliyin ölçülməsində, əsasən uşağın yaşı və onlayn davranışı (məsələn, oyun, sosial şəbəkələr, təhlükə ilə üzləşməsi və s.), həmçinin evdəki kompüterlərdən istifadə və valideynlərin kompüter/internet bacarıqları ilə proqnozlaşdırma nəzərə alınmışdır.

❖ Uşaqların həyat məmnuniyyətinin təhlili

İnternetin müsbət və mənfi tendensiyalarının həlledici təsir faktorlarını müəyyənləşdirmək üçün 7 bölgədə uşaqların internet-virtual rifah vəziyyətini xarakterizə edən statistik məlumatların korrelyasiya-reqressiya təhlili tərəfindən həyata keçirilib. Uşaqların ailələri və dostları ilə yaxın münasibətlərinin keyfiyyəti, həyatdan məmnunluqları internetdə sərf elədikləri vaxtdan daha güclü təsire malikdir. Buna görə də onlayn keçirdikləri vaxtın məhdudlaşdırılmasına deyil, onların ailələri və dostları ilə münasibətlərinin keyfiyyətinə diqqət yetirmək lazımdır. Qeyd olunanlara əsasən, aşağıdakı standartlar tətbiq edilərək bu indikator üçün sorğu sualları hazırlanmışdır.

- **“Ekran vaxtı” sindromu**
- **Ailə mühitinin internet istifadəsinə təsiri**
- **Asılılıq və virtual rahatlıq**
- **Şəxsi həyat dəyərlərinin paylaşılması**
- **Onlayn mühitin oflayn mühitə transilyasiyası**
- **Məhdudiyyətlərin uşaqların düşüncəsinə təsiri**

❖ Rəqəmsal bacarıqlar

Validəyn və ya dayə vasitəçiliyi uşaqların onlayn olmaq təcrübəsinə, risklərin və zərərin hallarına, həmçinin rəqəmsal bacarıqların inkişafına təsir göstərə bilər ki, bu da azyaşlıların subyektiv rifahına kömək edir. Uşaq və valideynin rəqəmsal bacarıqları aşağı olduqda məhdudlaşdırıcı vasitəçiliyə üstünlük verilməsi onlayn riskləri önləməklə yanaşı, həm də rəqəmsal bacarıqları öyrənmək və ya təkmilləşdirmək kimi onlayn imkanların kəskin şəkildə azaldılmasına gətirib çıxarır. Rəqəmsal intellekt və ya “RB” fərdlərə çətinliklərlə üzləşməyə və rəqəmsal həyatın tələblərinə uyğunlaşmağa şərait yaradan sosial, emosional və intellektual qabiliyyətlər toplusudur. Tədqiqatımızda bu qabiliyyətləri araşdırmaq üçün aşağıdakı standartlardan istifadə olunmuşdur:

- **Rəqəmsal şəxsiyyət:** Öz onlayn şəxsiyyətini və nüfuzunu yaratmaq və idarə etmək bacarığı. Bura uşağın onlayn şəxsiyyəti haqqında məlumatlılıq və onlayn mövcudluğun qısa və uzun müddətli təsirinin idarə edilməsi daxildir.
- **Rəqəmsal istifadə:** Onlayn və oflayn həyat arasında sağlam bir tarazlığa nail olmaq üçün rəqəmsal cihazlardan və mediadan istifadə və idarəetmə bacarığı.
- **Rəqəmsal təhlükəsizlik:** Onlayn riskləri (məsələn; kiber zorakılıq, asılılıq, təhlükəli və əxlaqi dəyərlərə zidd kontentlər) idarə etmək, eləcə də bu risklərdən qaçmaq və onları məhdudlaşdırmaq bacarığı.
- **Rəqəmsal emosional intellekt:** Empatiya biliklərinə sahiblənmək və onlayn platformada başqaları ilə yaxşı münasibətlər qurmaq bacarığı.

- **Rəqəmsal ünsiyyət:** Rəqəmsal texnologiyalar və mediadan istifadə edərək başqaları ilə ünsiyyət qurmaq və əməkdaşlıq bacarığı.
- **Rəqəmsal savadlılıq:** Məzmunu tapmaq, qiymətləndirmək, istifadə etmək, paylaşmaq və yaratmaq bacarığı, həmçinin hesablama düşüncəsində təkmilləşmə.
- **Rəqəmsal hüquqlar:** Şəxsi və qanuni hüquqlar, o cümlədən, məxfilik, zorakılıq və nifrət nitqindən müdafiə hüquqlarını anlamaq və müdafiə etmək bacarığı.

- **Risk və zərər**

İnternetdən istifadə və uşaqların rifahı ilə bağlı əsas narahatlıqlar arasında onlayn təhlükələr və başqaları arasında kiberzorakılıq, qəddarlıq, qanunazidd hərəkətlərin təbliği və zərərli məzmunlu məlumatların təsirinə məruz qalma kimi müxtəlif nüanslar var. Smartfon texnologiyasından istifadə uşaq və yeniyetmələr arasında psixi sağlamlığın, eləcə də davranış problemlərinin kəskinləşməsinə şərait yaratmışdır. Tədqiqatımızda bu məsələləri araşdırmaq üçün aşağıdakı standartlardan istifadə olunub:

- **Uyğun olmayan məzmunla rastlaşmanın təhlili**
- **Zərərli məzmunlu məlumatlar qarşısında reaksiya təhlili**
- **Risklərə səbəb olan platforma və tətbiqlərin təhlili**
- **Oyun sektorunda istifadə kateqoriyalarının təhlili**
- **Asılılığa səbəb olan halların təhlili**
- **Paylaşılan şəxsi məlumatların kateqoriyalarının təhlili**
- **Onlayn tanışlığın fiziki tanışlığa translyasiyası**
- **Zərərlə bağlı ümumi təcrübələr**
- **İnternetdə və ya daxil olduğu mühitdə qarşılaşdığı təhlükələr**
- **İnternetdə uşaqların zorakılığa məruz qalma yolları**

- **Uşaqların internetdən istifadə etdiyi yerlər**

Yaşayış yeri və sosial-iqtisadi vəziyyət hər bir uşağın internetdən istifadə şəraitinə mütləq şəkildə təsir göstərir. İnternet əlçatanlığını nəzərə alaraq demək olar ki, istifadə statistikasını (kütləvilik) şəhər, rayon, kənd və qəsəbələrə görə dəyişir.

Təhlükəsizliyə dair məsləhətlər

Sonrakı nəsillərin əvvəlkilərdən, xələflərin sələflərdən daha çox məlumat əldə etməsi təbiidir. İndi planşetlər, noutbuklar və smartfonlar, o cümlədən, məktəbdə və evdə virtual öyrənmə üçün digər platformalar geniş yayılıb. Buna görə də uşaqların internetə təhlükəsiz şəkildə daxil olması üçün sənədə mütəxəssislərimiz tərəfindən məsləhətlər əlavə edilmişdir.

Tədqiqat metodikası və nəticələrin təhlili

Sorğu tədqiqatı bir sıra prosedurları özündə əhatələyir. Mərhələli təsnifatda bu prosedurlar aşağıdakı formada həyata keçirilib.

Konseptualizasiya

Əsas məqsəd uşaqlar arasında internetdən istifadə səviyyəsinin ölçülməsidir. Tədqiqat uşaqlarda rəqəmsal mühitdən (vasitələrdən) istifadə və onların rifahı sahəsində texnologiyadan istifadə və psixometrik inkişafını araşdırmaq məqsədi daşıyır. Əsas hədəfimiz uşaqlarda “ekran vaxtı” və rəqəmsal mühitdən (vasitələrdən) istifadə sahəsində əsas anlayışları müəyyənləşdirməklə, bu ölçüləri kəmiyyətləndirən mövcud tədqiqat paradıqmalarının və ölçmə vasitələrinin sintezi, gələcək tədqiqat meyarlarının işlənilib hazırlanmasına rəhbərlik etmək üçün analitik təhlilin hazırlanmasıdır.

Sxematizasiya

2013-cü və 2022-ci illər arasında dərc edilmiş 70 mənbənin (126 verilənlər bazası, 14 ədəbiyyat) əhatə dairəsinin təhlili bir sıra hallar, istifadəçilərin demografik vəziyyəti və alətlər üzrə 157 ölçmə alətindən istifadə edilib. Empirik və sosialoji araşdırmada hədəf kütləsi kimi, 18 yaşadək uşaq və ya gəncləri əhatə edərək, rəqəmsal mediadan istifadənin ölçülməsi üçün ən azı bir qiymətləndirmə metodunun daxil edilməsi zəruri şəkildə qəbul olunub. Rəylər və digər cavab variantları da tətbiq edilərək tədqiqatın daha rahat formada aparılmasına şərait yaradılmışdır.

Hədəf qrupu

Respondentlər respublikamızın müxtəlif regionlarında yaşayan uşaqlar olmuşdur. Regionlarda yaşayan 2028 nəfər (1025 onlayn, 1003 oflayn) arasında internetdən istifadə səviyyəsinin ölçülməsinə dair sorğu keçirilmişdir. Anketdə əksini tapan sualların bir qisminə bir neçə cavab variantı seçmək imkanı yaradılmışdır. Dərinləşdirilmiş intervyu suallarının əhatə dairəsi mümkün qədər geniş olub, uşaqların internetdən istifadəsi, təhlükələr və valideynlərin maarifləndirilməsi haqqında məlumatları özündə əks etdirir. Sorğu Bakı, Ağdam, Göygöl, Daşkəsən, Bərdə, Naxçıvan, Qazax, Salyan, Gəncə, Lənkəran, Qəbələ şəhər və rayonlarında yaşayan respondentlərin iştirakı ilə oflayn və onlayn formada reallaşdırılıb.

Məqsəd

Məqsəd, “Uşaqlara dair Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2020–2025-ci illər üçün Fəaliyyət Planı”nın icrası üzrə Tədbirlər Planının 5.4.16-cı bəndinə uyğun olaraq, uşaqların internet məkanında, sosial şəbəkələrdə zərərli informasiyadan qorunması istiqamətində problemlərin öyrənilməsi, statistik təhlilin aparılması, sözügedən sahədə mövcud milli və beynəlxalq hüquq normalarının müqayisəli təhlili, həm də beynəlxalq təcrübənin əlaqəli formada öyrənilməsi, habelə bu sahədə müvafiq əməli tövsiyələrin verilməsidir.

Təhlil prosesi və nəticə

Yekun olaraq demək mümkündür ki, son bir neçə ildə uşaqların internetdən istifadəsi xeyli dərəcədə artıb. Bu, texnologiyanın yüksəlişi və internetə çıxışın asanlaşdırılması ilə bağlıdır. Tədqiqatımızın əsas hədəfi uşaqların internet məkanında, sosial şəbəkələrdə zərərli informasiyadan qorunması istiqamətində valideynlərin belə potensial risklərdən xəbərdar olmaları, müvafiq dövlət qurumlarını konkret statistik nəticələrlə tanış etməklə müxtəlif təlim, tədbir və konfransların keçirilməsinə şərait yaratmaq və maarifləndirmə sahəsindəki işlərin keyfiyyətini yüksəltməkdir.

Emal prosesi və araşdırma heyəti

Rəqəmsal texnologiyanın uşaqların rifahına ən çox təsir göstərə biləcəyi (həm müsbət, həm də mənfi mənada) həyat sahələri kimi müəyyən edilmiş dörd əsas ölçüyə əsaslanaraq emal prosesi həyata keçirilmişdir. Həmin meyarlar aşağıdakılardır:

- İnkişaf rifahı – idrak imkanlarının reallaşdırılmasının və təhsil potensialından əldə edilməsinin təhlili**
- Emosional rifah – sağlam emosional inkişafın təhlili**
- Fiziki rifah – fiziki təhlükəsizlikdə texnologiyadan istifadə; dəstəkləyici və ya əlçatanlıq texnologiyalarına giriş-çixışın olmamasının təhlili**
- Sosial rifah – onlayn icmalarla sağlam qarşılıqlı əlaqənin; müsbət və davamlı onlayn şəxsiyyətin saxlanılmasının; baxım və istismar risklərinin idarə edilməsinin təhlili**

Məlumatların toplanması və araşdırılmasında xüsusi indikatorlardan (alətlər və ədəbiyyat) və mütəxəssis heyətinin fikir və təkliflərindən istifadə edilib. Mütəxəssis heyətinin (məktəb müəllimləri, psixoloqlar, uşaq baxıcıları, kibertəhlükəsizlik mütəxəssisləri və ictimai birlik sədrələri) onlayn imkanlarından yararlanmaqla virtual dərinləşdirilmiş sorğular aparılıb. Peşəkar qruplarımız tərəfindən tədqiqatlarda dəqiq məlumatların əldə edilməsi, müşahidəsi, ölçülməsi və təhlilinin sistemətik üsulu müəyyənəşdirilib. Nəzərdə tutulmuş respondent sayından daha artıq hədəf kütləsi ilə öncədən təsdiq olunmuş anket (**əlavə 1 - əlavə sənəddə anketlə tanış olmaq mümkündür**) əsasında sorğu həyata keçirilib.

İnternet təhlükəsizliyinin uşaqlar üçün əhəmiyyəti

İnternet təhlükəsizliyi, e-təhlükəsizlik və ya kibertəhlükəsizlik;

Hər hansı onlayn cinayət və ya fırlıdaq halları üzə çıxdıqda belə terminləri tez-tez eşidirik. Bəs bunlar geniş mənada necə anlaşılır?

Sadə dillə desək, onlayn təhlükəsizlik hər dəfə internetdən istifadə zamanı diqqətli və ehtiyatlı olmaq üçün tələb edilən rəqəmsal davranışlar aktıdır. Bu aktlar kompüter, mobil telefon və planşetlərə qədər internetə çıxışı olan bütün texnoloji cihazları əhatə edir. Onlayn təhlükəsizliklə şəxsi məlumatlarınızı təhdid altına alan, şübhəli ünsiyyətlərə səbəb olan, hətta psixi sağlamlığınıza və rifahınıza mənfi təsir göstərə biləcək onlayn təhdidlərdən, zərərlərdən və risklərdən qorunmaq mümkündür.

Uşaqlar üçün internet təhlükəsizliyi

Uşaqların internet təhlükəsizliyindəki təhdidlərə - məxfiliyə müdaxilə, kiber zorakılıq, zərərli kontentlərə çıxış, qanunvericiliyin pozulmasına səbəb olan informasiyalar, suisid, təcavüz və s. hallar daxildir.

Rəqəmsal təhdidləri aşağıdakı formada sıralamaq olar:

1. Uyğun olmayan məzmun

Onlayn mühitdə vulqar, əxlaqə zidd və qeyri-münasib məzmunlarla dolu kontentlər mövcuddur ki, uşaqların həmin məlumatlarla erkən yaşda üzləşməsi çox təhlükəli nəticələrə səbəb ola bilər: Bunlar aşağıdakı-lardır:

- Əxlaqə zidd məzmun
- Hücum aktları olan zorakılıq və ya qrafik məzmun
- Musiqi və ya video fayllara giriş, zərərli multimedia materialın endirilməsi və istifadəsi
- Pis vərdişləri təbliğ edən və asılılıq yaradan rəqəmsal oyunlar

2. Zərərli proqram

Zərərli proqram istifadəçilərin şəxsi məlumatlarını və ya məxfi məlumatları oğurlamaq məqsədilə cihazlara zərər verməkdən ötrü yaradılmış proqramdır. Məsələn; viruslar, troyanlar, casus proqramlar və s. Onlar uşaqlar üçün cazibədar olan xüsusi reklamlar (ən son oyuncaqlar, video oyunlar,

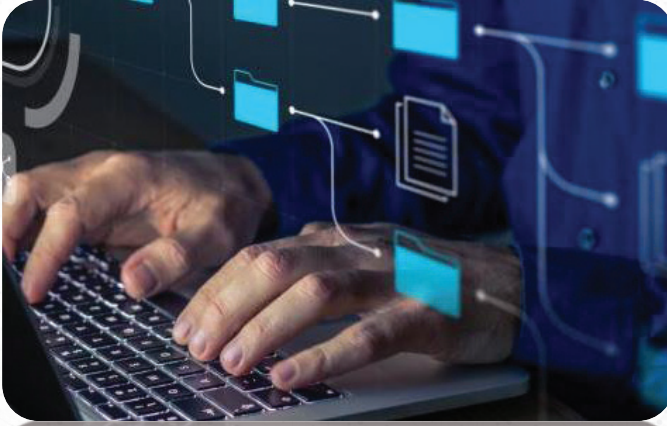
xəyali gerçəkliklər, şokoladlar və s.) şəklindədir. Uşaqlar belə zərərli reklamlara klikləməklə rəqəmsal təhdidlərlə üzləşə bilərlər.

3. Şəxsiyyət oğurluğu

Bəzən uşaqlar mühazirə və ya dərslər üçün müəllimləri ilə asanlıqla əlaqə qurmaq məqsədilə rəqəmsal ünsiyyət proqramları və ya sosial media platformaları kimi vasitələrdən istifadə edirlər. Bu alətlərin istifadəsi rəqəmsal inkişafa səbəb olsa da, təhdidlərlə üzləşmək ehtimalı vardır. Belə ki, internet təhlükəsizliyi təmin edilməsə, həmin

platformada qeyd olunmuş nömrələr, ad, yaş, ünvan, fotolar və s. məlumatların kiber hücumlar vasitəsilə oğurlanması ilə nəticələnər.

4. Fişinq

Fişinq, e-poçt əlavələrində və ya söhbətlər zamanı istifadəçi adları, parollar, əlaqə nömrəsi kimi həssas məlumatları toplamaq üçün istifadə edilən rəqəmsal təhlükədir. Uşaqlar mənbəyi məlum olmayan e-poçt bağlantılarına klik edərsə, cihaz ələ keçirilə və məlumatlar oğurlana bilər.

5. Virtual təcavüzkarlıq və ya kiberzorakılıq

Virtual təcavüzkarlar uşaqları/yeni-yetmələri zorakılıq və ya qeyri-qanuni məqsədlər üçün istismar edən internet istifadəçiləridir. İnternetdən istifadə edərkən uşaqların onlayn zorakılıqla üzləşmələri mümkündür. Kiber zorakılığın müxtəlif növləri belə sıralanır:

Təcavüz - Kimsə onlayn formada təcavüzlə üzləşdikdə bir və ya bir neçə insan tərəfindən təhqiramiz mesajlara və ya məcburi əlaqə saxlamaq cəhdlərinə məruz qalırlar. İnsanlar sosial media vasitəsilə, eləcə də mobil telefonları (yazışma və zənglər) və e-poçt vasitəsilə təqibləyə bilər. Qurbanın alacağı təmasların əksəriyyəti zərərli və ya təhdid xarakterli təsirlər olacaq.

Doxing¹ – Doxing bir fərd və ya bir qrup insanın başqa şəxsin ev ünvanı, mobil telefon nömrəsi və ya iş yeri kimi şəxsi məlumatlarını həmin şəxsdən icazəsiz sosial mediada və ya ictimai forumlarda yaymasıdır.

¹ Sənədlərin izlənməsi, hər hansı şəxsin özəl məlumatlarının internet vasitəsilə araşdırılması və dərci təcrübəsini əks etdirən qısaltma.- **Ədəbiyyat siyahısı- 31**

Cyberstalking² - Təcavüz kimi bu rəqəmsal təhdid də cinayətkarın qurbanla əlaqə qurmaq üçün davamlı səylər göstərməsini əhatə edir. Lakin təcavüzdən çox fərqlənir. Çünki onlayn təhdiddən sonra oflayn görüşə məcbur edilməsi kimi, zərərli hallara səbəb ola bilər.

Swatting³ - Kiminsə bir ünvanda baş verən təhlükəli hadisələrlə bağlı təcili yardım xidmətlərinə zəng etməsidir. Swatting onlayn oyun şəbəkələrində daha çox yayılmışdır.

Saxta profillər – Saxta sosial media hesabları bir şəxsin və ya brendin nüfuzuna xələl gətirmək məqsədi ilə yaradıla bilər. Qurbanın ictimaiyyətə açıq şəkillərini əldə etmək və hesabın mümkün qədər orijinal görünməsini təmin etməklə asanlıqla reallaşdırılır.

İnternet asılılığı - Bu problem internetin inkişafından sonra ortaya çıxıb. Bəzi insanlar virtual aləmə o qədər aludə olurlar ki, günün çox hissəsini - təxminən 18 saata qədərini kompüter arxasında keçirirlər. Uşaq və yeniyetmələrin hər şeyi öyrənmək istəyi internetdə saatlarla vaxt sərfinə səbəb olur və getdikcə ondan asılı vəziyyətə düşürlər. Belə uşaqlar dərslərinə yaxşı hazırlaşa bilmir, yeməyini vaxtlı-vaxtında yemir, real ünsiyyətdən daha çox virtual təmasa üstünlük verir, sosiallaşmağı bacarmır, bir sözlə, cəmiyyətdən uzaq qaçırırlar. Onların sağlamlığı ilə bağlı problemlər yaranır (gözləri zəifləyir, fiziki görkəmi dəyişir və s). İnternetdən asılılığın ən təhlükəli cəhətlərindən biri, belə uşaqların cinayətkarların hədəfinə çevrilməsidir.

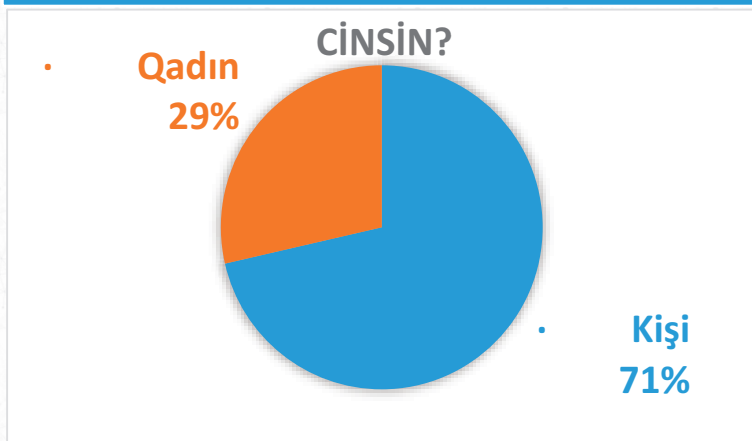
Mərc oyunları - Uşaqların internetdə saatlarla vaxt keçirməsinə səbəb olan məqamlardan biridir. Adi oyun saytlarında iştirakçıların oyunu pulları ilə udmasına və uduzmasına yol verilir. Pullu oyunlar olan saytlarda isə həqiqi pullar vasitəsilə oynanılan oyunlar yerləşdirilir.

² Fərdi, qrupu və ya təşkilatı təqib etmək və ya təqib üçün internetdən, yaxud digər elektron vasitələrdən istifadə etməkdir. **Ədəbiyyat siyahısı-13**

³ Təcili yardım xidmətini (təcili yardım dispetçerini aldatmaq kimi vasitələrlə) başqa bir şəxsin ünvanına polis və ya fövqəladə hallar xidmətinə cavab qrupu göndərmək üçün aldatmaqla cinayət təqib taktikasısıdır. **Ədəbiyyat siyahısı-5**

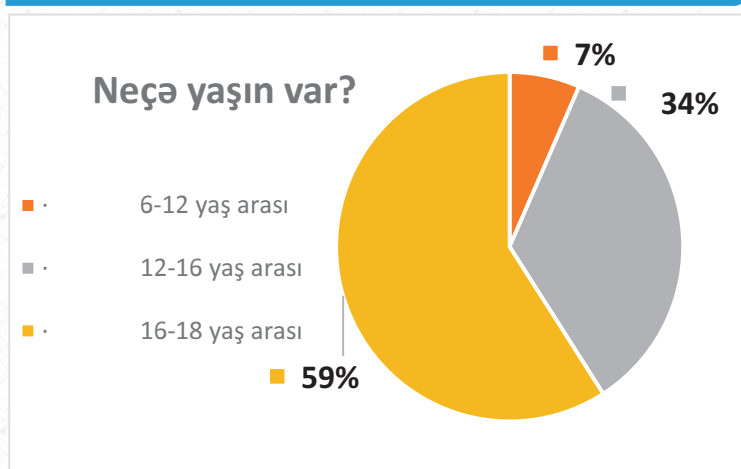
Sorğunun nəticələrinin statistik və analitik təhlili

1.1.Cins (respondentin cinsi)

Bölgələrin sosial-iqtisadi vəziyyəti, adət-ənənələr və internet əlçatanlığı kimi indikatorlara əsasən qadın cinsinə mənsub olanların sorğu prosesindən iştirak etmək istəyi daha aşağı olmuşdur. Sorğuda iştirak könüllük əsasında aparılmış və respondentlərin anket formasında qeyd olunmuş suallarla tanışlığı zamanı, qadın cinsinə mənsub olanların çoxluğunun imtina etməsinə səbəb olmuşdur. Ümumilikdə respondentlər 71%-i kişi və 29%-i qadın cinsinə mənsub olmaqla 2028 nəfər təşkil etmişdir.

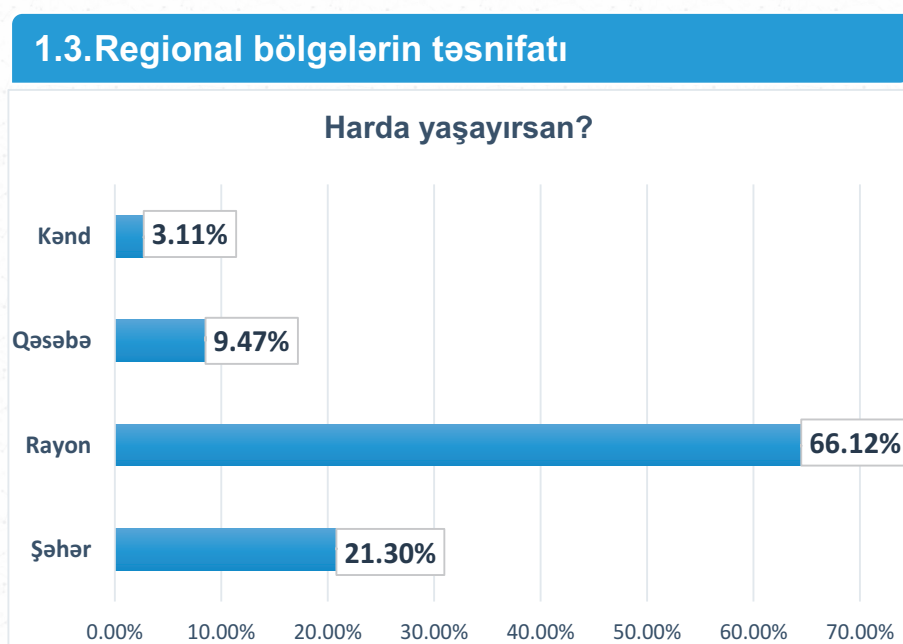
1.2.Yaş (respondentlərin yaşı)

Sorğuda iştirak edən respondentlərin yaş qrupu 18 yaşadək uşaqlardır. Diaqramdan görüldüyü kimi, sorğuda 59%-lə 16-18 yaş aralığında olan gənclər üstünlük təşkil

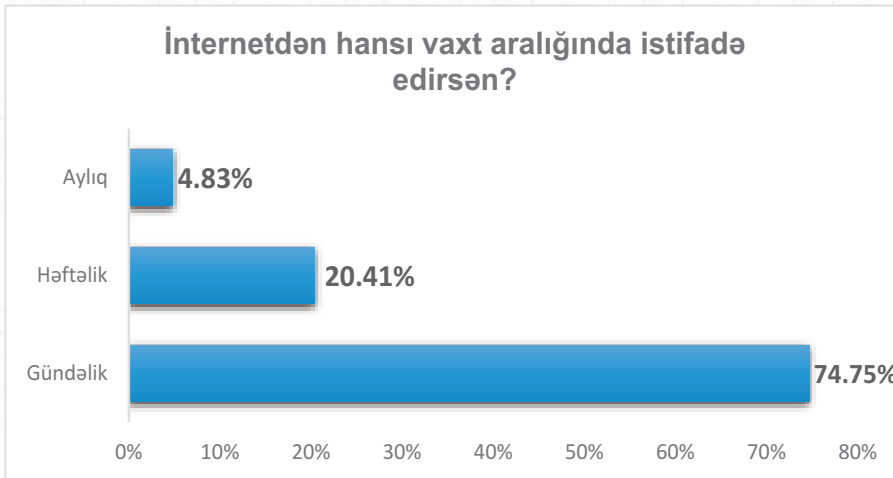
edir. Yaşa görə internet təhlükəsizliyi mütəmadi standartlar əsasında daim dəyişir. Qeyd etmək istərdik ki, respondentlərdən 6-12 yaş aralığında olanların sayı 133, 12-16 yaş aralığında 697, 16-18 yaş aralığında olanların sayı isə 1198 nəfərdir.

Yaşayış yeriniz haradır?

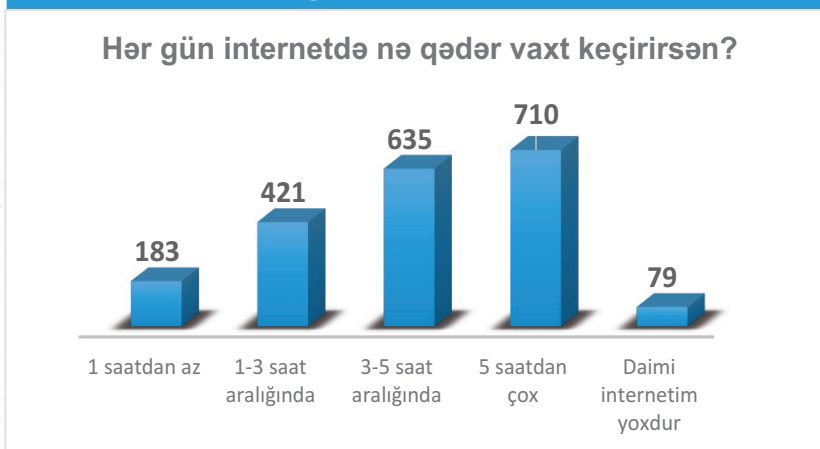
Sorğu Bakı, Ağdam, Göygöl, Daşkəsən, Bərdə, Naxçıvan, Qazax, Salyan, Gəncə, Lənkəran, Qəbələ şəhər və rayonlarında yaşayan respondentlərin iştirakı ilə reallaşdırılıb. Sorğunun respublikamızın müxtəlif bölgələrində keçirilməsi mövzu ilə bağlı olaraq dəqiq indikatorların (Uşaqların internetdən istifadəsi, valideyn vasitəçiliyinin ölçülməsi, uşaqların həyat məmnuniyyətinin req-ressiya təhlili, rəqəmsal bacarıqlar, risk və zərər, internetdən istifadə edilən yerlər) və təsir mexanizmlərinin araşdırılmasına dəstək göstərir.

1.4. İnternet istifadəsində vaxt aralıqları.

Ümumiyyətlə, internetdən istifadə müddəti asılılıq, zorakılıq və kiber təhlükələrin təsirinə məruz qalmaqda mühüm risk amilidir. Uşaqların həmin vaxt aralığının düzgün və keyfiyyətli tərtibi internetdə təhlükəsiz mühitə şərait yaradır. Diaqramdan da görüldüyü kimi, internetdə keçirilən vaxt aralığının gündəlik fonunda 74.75% (1516 nəfər) olması ölkəmizdə internet təhlükəsizliyini təmini üçün çox vacibdir. Həftəlik istifadə 414 nəfər olmaqla (20.41%) və aylıq istifadəçi sayı daha az - 98 nəfər (4.83%) təşkil etmişdir.

1.5. İnternetdə keçirilən zaman

Uşaqların internetdən istifadəsi, həyat məmnuniyyəti və valideynlərin vasitəçiliyi.

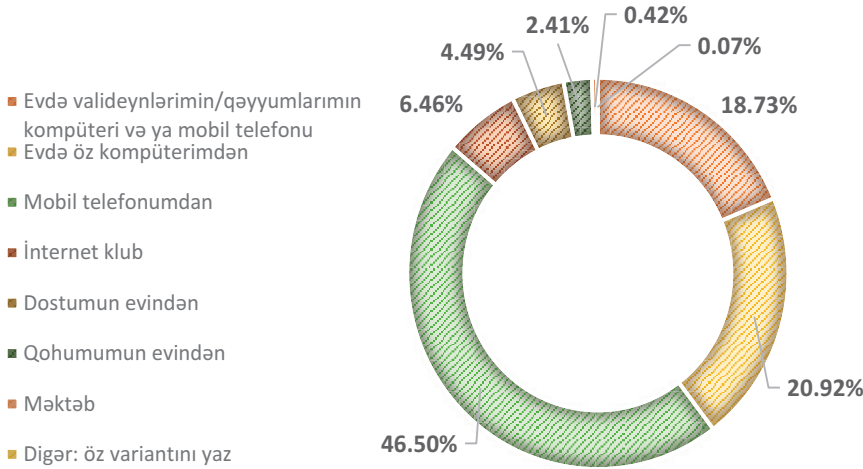
(<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.698176>) Uşaqların Onlayn Data Setinin Təhlili) adlı tədqiqatda internetdə keçirdikləri vaxtın onların yaşı, cinsi, sosial-iqtisadi statusu

(SES), emosional problemləri, ölkə və ailə mühiti faktorlarını nəzərə alaraq həyatdan məmnunluq hissi ilə birbaşa əlaqəli olduğu sübuta yetirilmişdir. Apardığımız sorğunun nəticələrinə əsasən, internetdə keçirilən müddətlər 1 saatdan az 9.02%, 1-3 saat 20.76%, 3-5 saat 31.31%, 5 saatdan çox 35.01% və daimi interneti olmayanlar isə 3.90% təşkil etmişdir.

1.6. İnternet mühitinə daxil olma forması

İnternetə necə daxil olursan?

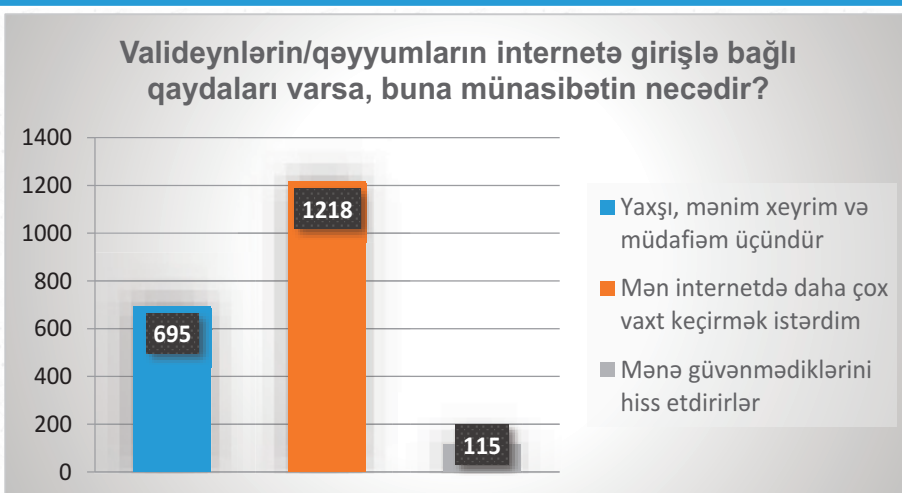
Texnologiyaların sosial həyatın mərkəzinə çevrilməsi prosesi COVID-19 böhranı zamanı və son vaxtlarda özünü ən yaxşı şəkildə təsdiqləmişdir. Xüsusən qapalı mühitlərdə internetdən istifadə ölkəmizdə də geniş yayılıb. Sorğuda respondentlərin 763 nəfəri internet mühitinə evdən valideynlərinin/qəyyuqlarının kompüteri və ya mobil tele-fonu, 852 nəfər öz kompüteri, 1894 nəfər mobil telefon, 263 nəfər internet klublar, 183 nəfər dostunun evi, 98 nəfəri qohumun evi, 17 nəfəri məktəb və 3 nəfər digər vasitələrlə daxil olduqlarını bildiriblər.

1.7. Valideynin internet istifadəsi ilə bağlı qaydaları

Dünyadakı təhlillər göstərir ki, valideynlər övladlarının müstəqillik və məxfiliyə ehtiyaclarının artması səbəbindən onların internetdəki fəaliyyətləri, xüsusən də yeniyetmələr haqqında yaxşı məlumatlı deyillər. İnternet fəaliyyətinə nəzarət etmək əvəzinə uşaqdan və ya yeniyetmədən internetlə bağlı kömək istəyən çoxsaylı valideynlərin olduğunu göstərən bir sıra müşahidə və tədqiqatlar mövcudur. Sorğumuzda respondentlərin 67%-inin (1352 nəfər) "xeyr" cavabını seçməsi, valideynlərin rəqəmsal media savadlılığının artırılması istiqamətində fəaliyyətə ehtiyacı olduğunu göstərir.

1.8. Uşaqların internet məhdudiyətlərinə münasibəti

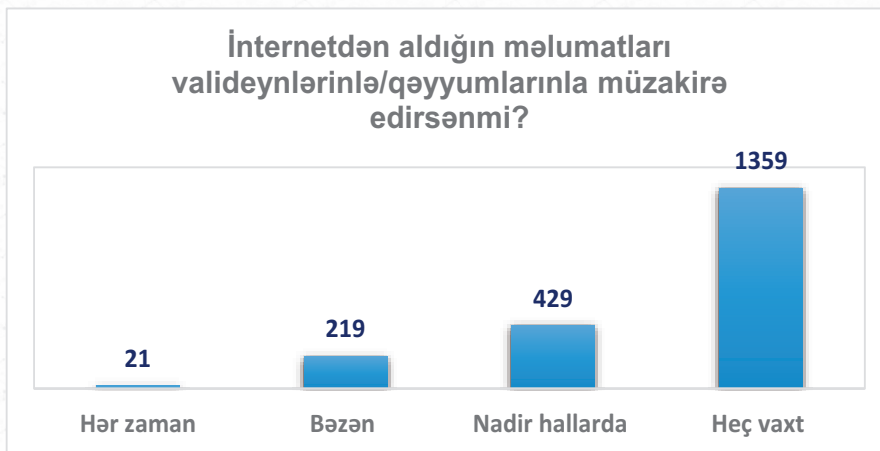

Uşaqların internetdən istifadəsinə məhdudiyətlərin qoyulmasına gəlincə, sorğuda iştirak edən respondentlərin 34%-i (695 nəfər) ailələrdə valideynlərin belə bir addım

atdıqlarını bildiriblər. Əslində, bu, məyusedici statistik göstərici kimi də qiymətləndirilə bilər və təhlil, belə valideynlərin narahat olmadıqlarını və böyük bir risk görmədiklərini göstərir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, internet texnologiyalarının inkişafı və verdiyi imkanlara görə (bilik, bacarıq, ünsiyyət, virtual reallıq) respondentlər arasında 60% (1218 nəfər) daha çox vaxt keçirmək istədiklərini, 6% (115 nəfər) onlara etibar olunmadığını qeyd etmişdir. Ümumiyyətlə, valideyn-övlad münasibətində güvənmək və azad düşüncəyə hörmət uşaqların qarşılaşdıqları risk və təhlükələrdən xəbərdarlıqla düzmütənasibdir.

Araşdırmalar göstərir ki, valideyn güvənsizliyi uşaqları deepweb⁴, darkweb⁵ və digər zərərli kontentlər (təcavüz, bulinq, qumar, şantaj, şəxsi həyat paylaşımları və s.) qarşısında aciz qoyur və çox vaxt valideynlər problem yarandıqdan sonra xəbərdar olurlar.

1.9. İnternet mühitinin müzakirəsi

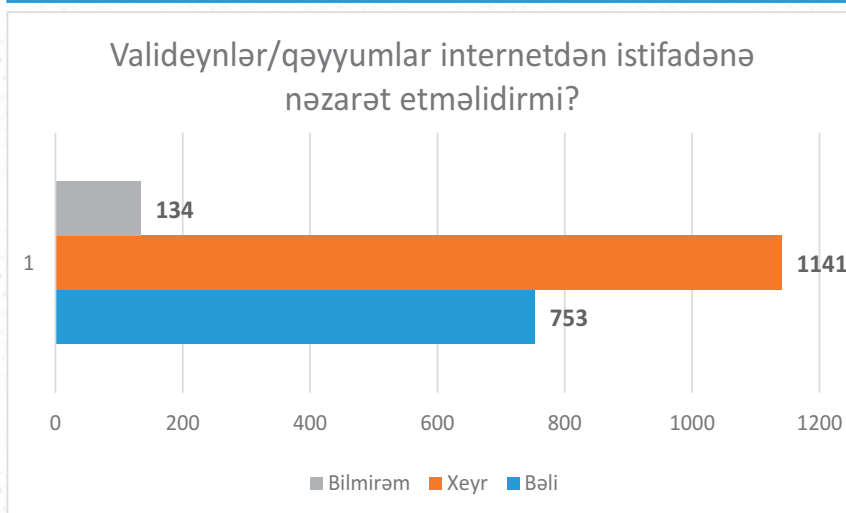
İnternetin təhlükələri texnoloji inkişafı birlikdə daha da güclənir. Çünki valideynlərin və ya müəllimlərin yad insanlarla danışmağın və ya görüşməyə razılığın (oflayn görüş) təhlükələri barədə xəbərdarlıqlarının uşaqların internetdə başqaları ilə görüşməsinin qarşısının aldığı beynəlxalq tədqiqatlarda özünü göstərmişdir. (<https://aifs.gov.au/resources/policy-and-practice-papers/child-abuse-and-internet>). Uşaqların potensial riskləri və özlərini narahat hiss etdikdə görüləcək tədbirlər ilk öncə internet mühitinin uşaqlarla müzakirə və güvən fonunda aparılmasıdır.

⁴ Məzmunu standart veb axtarış mühərrikləri tərəfindən indeksləşdirilməyən ümumdünya hörümçək toru hissəsi-**Ədəbiyyat siyahısı- 21**

⁵ Qaranlıq internet vasitəsilə şəxsi kompüter şəbəkələri istifadəçinin yeri kimi şəxsiyyəti müəyyənləşdirən məlumatları açıqlamadan anonim şəkildə əlaqə saxlaya və iş apara bilər. **Ədəbiyyat siyahısı- 18**

Respondentlərin 67,01%-i heç vaxt, 21.15%-i nadir hallarda, 10.80%-i bəzən və 1.04% isə hər zaman valideynlərlə müzakirə apardıqlarını qeyd etmişdir. Göründüyü kimi, valideynlərin rəqəmsal media sahəsində maarifləndirilməsinə və valideynlə uşaq arasında rəqəmsal müzakirəyə ehtiyac vardır.

1.10. Valideyn nəzarətinə münasibət

Valideynlərin rəqəmsal mühitdə iştirakçılığına və nəzarətinə respondentlərin 56%-i “xeyr”, 37%-i “bəli” və 7%-i isə “bilmirəm” cavabını qeyd etmişdir. Demək olar, valideynlərin rəqəmsal savadlılığının inkişafı uşaqların düzgün texnoloji vasitələrdən istifadəsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Belə ki, uşaqlar daha tez və cəld formada texnologiyalardan xəbərdar olur və qavrayırlar.

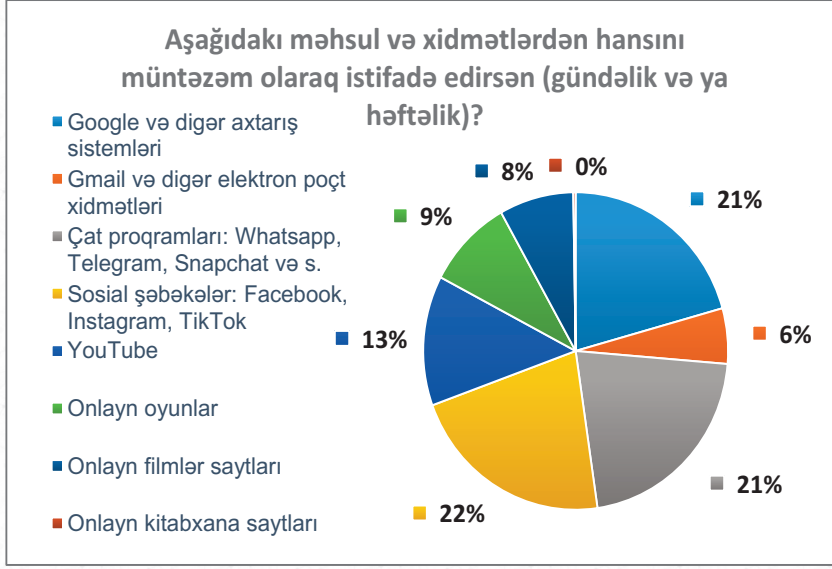
Buna görə də açıq resurslardan və sosial şəbəkələrdən uşaqların qorunması istiqamətində valideynlərin məlumatlandırılmasına birbaşa ehtiyac var. Bu işlər əlaqədar təşkilatların koordinativ fəaliyyəti ilə (tədbirlər, konfranslar, çap və elektron materiallar, maarifləndirici roliklər və s) həll oluna bilər.

1.11.İnternet haqqında fikirlər

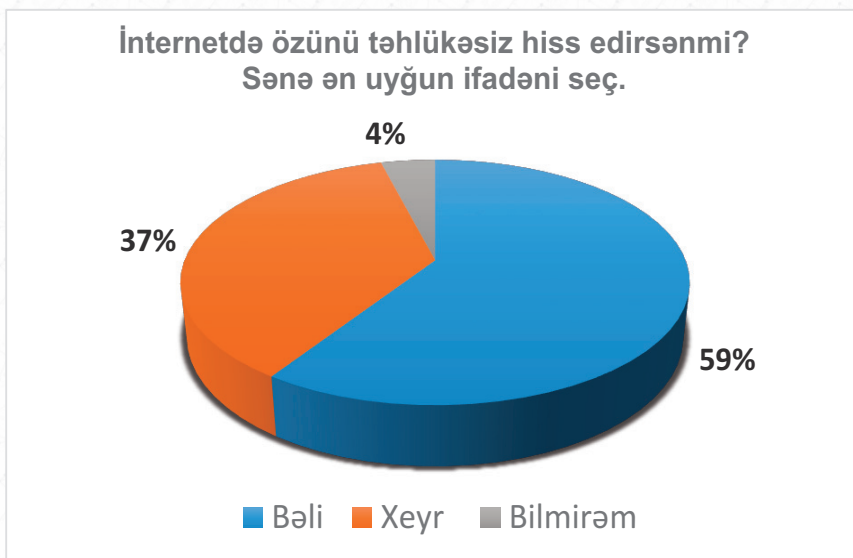
Əksər onlayn xidmətlər uşaqlara ensiklopediyalar, cari hadisələrin işıqlandırılması, kitabxanalara və digər maraqlı materiallara giriş kimi resurslar verir. Həmçinin Facebook, Twitter, Snapchat, Tiktok və s. kimi sosial media platformalarında oyun oynaya və dostları ilə ünsiyyət qura bilirlər. Bu, əslində ciddi problemdir. Çünki ən yaxşı hesablamalara görə, hazırda dünyada hər üç uşaqdan biri internetdən istifadə edir (<https://www.unicef-irc.org/growing-up-connected>). Uşaqların internetdən istifadəsini, nə öyrəndiyini və onun təqdim etdiyi imkanları və riskləri öyrənmək üçün ilk öncə istifadə istiqamətlərini araşdırmaq vacibdir. Buna görə də apardığımız təhlildə respondentlərin daha çoxunun internetdən dostlarla ünsiyyət, əyləncə-oyun və dərslər üçün bəhrələndiyi ortaya çıxmışdır. İnternetsiz qala bilənlərin sayı çox azdır. Mənfi təsire məruz qalanların mövcudluğu isə internet asılılığı və təhlükəsizliyi məsələsinin vacibliyini bir daha büruzə verir.

1.12. İnternet alətlərindən istifadə

Rəqəmsal mühitə girişlər əsasən mobil telefonlar, kompüterlər və planşetlər kimi rəqəmsal cihazlar üzərindən reallaşır. Bu cihazlardan istifadə edərək kiber zorakılıqlar və təhdidlər, proqramlar, sosial media platformaları, forumlar və ya oyunlar vasitəsilə baş verir. Həmin platformalar arasındakı əlaqə (şəbəkə) uşaqlara məzmunu baxmaq, iştirak etmək və ya paylaşmaq imkanı yaradır. Nəhayət, burada ən böyük təhdidlərdən biri kiber zorakılığa tez-tez başqası haqqında mənfi, zərərli, yalan və ya mənasız məzmun göndərmək, yerləşdirmək və ya paylaşmaq daxildir. Bəzən başqası haqqında xəcalət və ya təhqirə səbəb olan şəxsi məlumatların paylaşılması ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Belə problemləri nəzərə alaraq, internetin hansı alətlərindən istifadənin statistik təhlilinə əsasən müəyyən təhlükəsizlik strategiyası hazırlamaq olar. Qrafikdən göründüyü kimi ən yüksək göstəricilər sosial şəbəkələr, çat proqramları, google və digər axtarış sistemləridir. Dünyanın hər yerindən azyaşlılar virtual mühitdə özlərini olmadıqları biri kimi göstərərək, saxta hesablar açır (yaş gizlədilməsi) və adlar (nickname) saxlayırlar. Bu, əslində çox təhlükəlidir və məsələyə birbaşa valideynlərin (güvən və rəqəmsal savadlılığı) nəzarət etməsi daha doğrudur. Onlayn kitabxana resurslarından istifadənin azlığı bu sahədə yeni resursların (məsələn: oyunlar, videolar) yaradılması və ya mövcud resursların marketinq təbliğatının aparılmasının mühümlüyü müəyyənləşdirilmişdir.

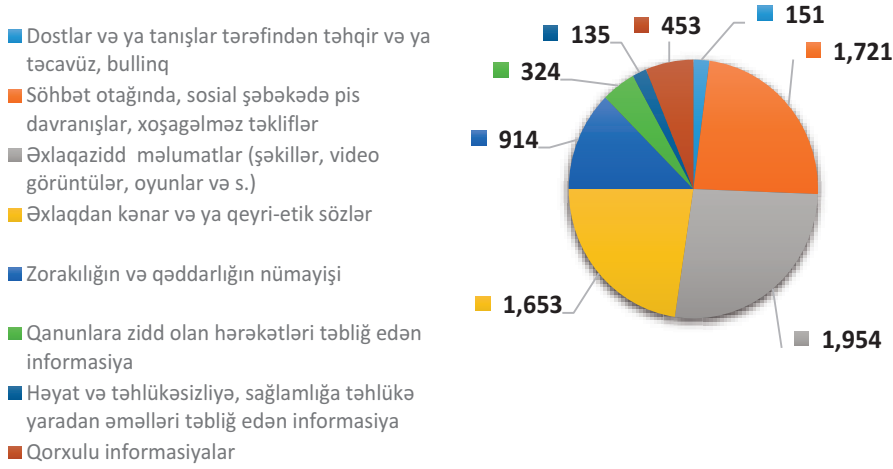
1.13. İnternet mühitinin təhlükəsizliyi

İnternetdə təhlükəsiz qalmaq internetdən istifadə edən gənclər üçün vacib məsələdir və kiber zorakılıq bütün dünyada getdikcə daha ciddi problemə çevrilir. Qeyd etmək lazımdır ki, texnologiya böyüklər və uşaqlar arasında mühüm fikir əlaqəsini pozaraq mənəvi-psixoloji inkişafı təhdid edir və bir çox azyaşlıları cəmiyyətin müxtəlif zərərli təsirinə məruz qoyur. Smartfonların və sosial medianın yaranması o deməkdir ki, zaman uşaqlarla danışıqlar aparılması üçün getdikcə daha mürəkkəb mühit formalaşdırır. Rəqəmsal dünya nəsillər arasında əlaqə vaxtını azaldır və potensial zərərli nəticələri olan bir prosesə səbəb ola bilər. Respondentlərin 59%-i (1204 nəfər) internetdə özünü təhlükəsiz hiss etdiyini, 37% (741 nəfər) hiss etmədiyini və 4% (83 nəfər) bu barədə bilmədiyini qeyd etmişdir. Təhlükəsiz hiss etməyənlər arasında ən çox rast gəlinən hallar şəxsi məlumatların oğurlanması və ya şəxsiyyətin oğurlanması ilə bağlı narahatlıqlardır. Amma nəticədən asılı olmayaraq, xüsusi vasitələrlə (filtr proqramı, “safesearch” tətbiqləri) internet təhlükəsizliyi təmin edilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda internet resurslarına giriş çox sərbəstdir və zərərli kontentlərlə rastlaşma faizi yüksəkdir. Müvafiq şəkildə internet təhlükəsizliyini təmin edən filtr kateqoriyasının siyahısı və xüsusi proqramların yaradılaraq internet çıxışını təmin edən provayderlərə təqdimatı vacib addımdır. Əlavə olaraq, internet resursları (domen adları xidmətləri - DNS) və proqramların təhlükəsizlik standartlarından istifadə (SafeKid) bu istiqamətdə dəstək ola bilər.

1.14. İnternet mühitindəki təhlükələr

İnternetdə olduğun zaman rast gəldiyin təhlükələrdən hansılar ilə rəsləmişən? Bir neçə cavabda seçə bilərsiniz.

İnternetdən istifadə uşaqların uyğun olmayan məzmunlar, kiber zorakılıq və Virtual təcavüzkarlarla əlaqə kimi risklərlə üzləşməsinə səbəb olur. Azyaşlıların qarşılıqlı əlaqədə olduğu sosial media platformaları və veb-saytlardan istifadə edən virtual təcavüzkarlar yeni dost tapmaq üçün özlərinə uşaq və ya yeniyetmə görüntüsü verirlər. Onlar uşağı ünvan və telefon nömrəsi kimi şəxsi məlumatlarını mübadiləyə sövq edə bilər və ya zəng vuranın nömrəsi vasitəsilə telefon nömrəsini görərək, onlara zəng etməyə təşviq edə bilərlər. Valideynlər övladlarını onlayn görüb, kiminlə görüşdüyü və özləri haqqında nə paylaşdığından xəbərdar olmalıdırlar. Lakin xüsusi standartlar əsasında (məsələn: (COPPA⁶)) 13 yaşından kiçik uşaqları onlayn qorumağa kömək edən vasitələrin müvafiq qurumlar tərəfindən istifadəsi mühüm addım ola bilər. Bu standartlar valideynin xəbəri olmadan və ilk növbədə onunla razılaşmadan uşağın şəxsi məlumatının əldə edilməməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Risk təşkil edən materialı bloklamaqdan daha vacib uşaqlara təhlükəsiz və məsuliyyətli onlayn davranışı öyrətmək və onların internetdən istifadəsinə diqqət yetirməkdir. Respondentlərin ən çox məruz qaldığı təhlükələr əxlaq zidd məlumatlar (şəkillər, video görüntülər, oyunlar və s.), söhbət otağında, sosial şəbəkədə pis davranışlar, xoşagəlməz təkliflər, əxlaqdan kənar və ya qeyri-etik sözlərdir. Qanunlara zidd hərəkətləri, həyat və təhlükəsizliyə, sağlamlığa təhlükə yaradan əməlləri təbliğ edən informasiyalarla mübarizə sahəsində müvafiq işlər aparılmalıdır.

⁶ Uşaqların Onlayn Məxfiliyinin Qorunması Aktı-Ədəbiyyat siyahısı-6

1.15. İnternetə çıxışı olan yerlərdə rastlaşılan zərərli məqamlar və təhlükələr

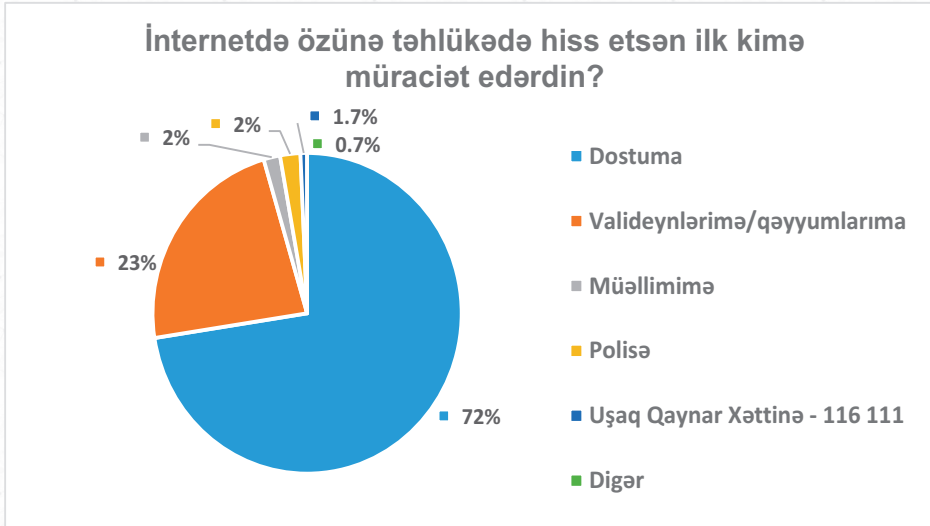
İnternetə daxil olduğun yerdə/mühitdə (məktəb, klub, internet kafe və s.) təhlükələr (alkoqol, tütün məmulatlarının (siqaret) və digər zərərli vasitələrin istifadəsi və satışı və ya birbaşa sənə təklifi, pis davranışlar, xoşagəlməz təkliflər və s.) . Mümkünsə qısa məlumat yazdınız

■ Siqaret və tütün ■ Alkoqol

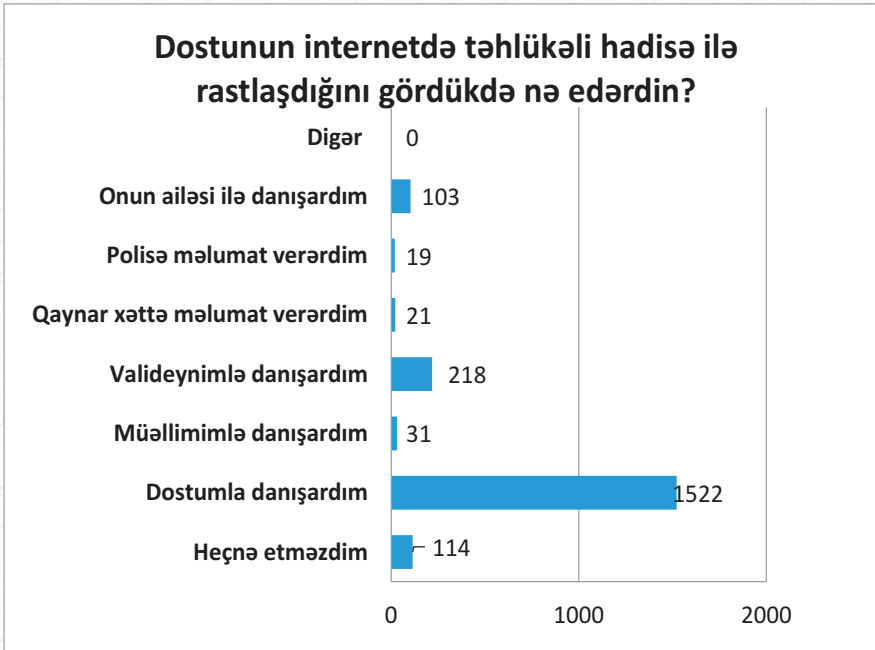
İnternet istifadəsi və internetə çıxış yerləri haqqında verilən suallar bir qədər fərqlənsə də, biz hər iki mövzunu müxtəlif suallar fonunda ekvivalent olacaq formada araşdırmışıq. Əsasən tədqiqat iştirakçı-larından onlayn oyunlar oynayanların və onlayn söhbət proqramlarından istifadə edənlərin zərərli vərdişlərə məruz qalmaq riskini ortaya çıxarmışıq. Belə ki, dünya üzrə tədqiqatlar siqaret, alkoqol, digər bihüşədici məlumatlar və s. fiziki vərdişlərlə ən çox onlayn oyunlar və söhbətlər zamanı internet kafelərdə və pulsuz wifi məkanlarında üzləşməni sübuta yetirmişdir. Bizim apardığımız sorğuda respondentlərin 294-nün siqaret və tütün, 75 nəfərin isə alkoqol qeyd etməsi bu məsələ ilə mübarizənin vacibliyini müəyyənləşdirir və ön plana çəkir. (İnternet zonalı yerlərdə uşaqların girişi üçün yaş və valideyn razılığı bölməsinin olması və ondan sonra girişin təmin edilməsi). Zərərli vasitələrin istifadə edildiyi məkanlarda uşaqların girişinin qadağası haqqında lövhələrin və qanunvericilik tələblərinin yazılmasının məcburililiyi. Bundan sonra (xüsusi lövhələrin şəkillərinin çəkilməsi və elektron xidmətlər sistemində daxil edilməsi) obyektin fəaliyyətinə icazə verilməsinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulması təşəbbüsü. Uşaqların girişinin icazəli yerlərdə valideynlərin açıq İP təhlükəsizlik kamera sistemi vasitəsilə 24/7 müddətində izlənməsinin mümkünlüyü.)

1.16.Risk və təhlükələr qarşısında reaksiya

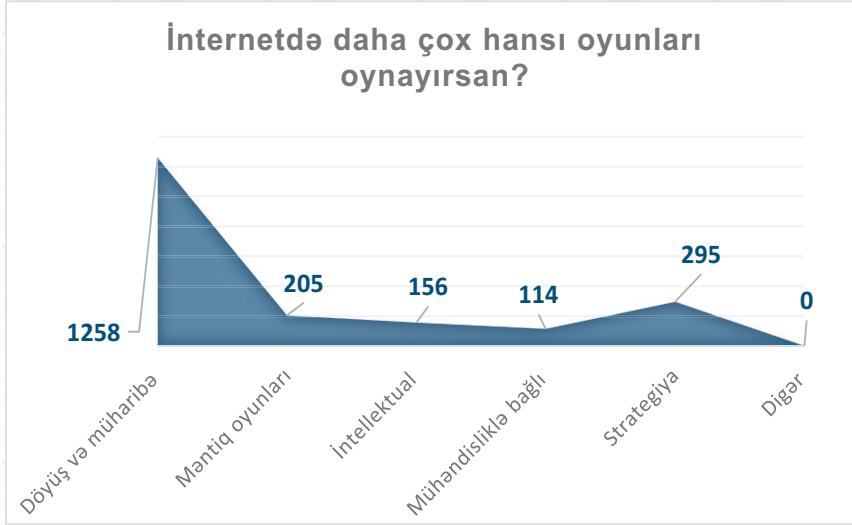
İnternet uşaqların öyrənməsi və inkişafı üçün əla imkanlar yaradır. Buna baxmayaraq, tənzimlənməmiş və nəzarət edilmədən internetin istifadəsi çox təhlükəlidir. Belə hallar isə uşaqları potensial istismar riski ilə üz-üzə qoyur. Bu araşdırma uşaqların internetlə bağlı təhlükələr, idarəetmə strategiyaları və onları dərk etməsi haqqında anlayışın təhlili üçün aparılmışdır. Təhlükələrlə üzləşdikdə respondentlərdən 72%-i (1741 nəfər) dostuna, 23% (465 nəfər) valideyninə, 2.1% (43 nəfər) polisə, 1.7% (35 nəfər) müəllimə, 0.7% (14 nəfər) uşaq qaynar xəttinə müraciəti müəyyən-ləşdirilmişdir. Bu sahədə də valideynin maarifləndirilməsi, təhsil müəssisələrində müəllimlərin uşaqlarla əlaqəsi zamanı rəqəmsal media ilə bağlı tədbirlərin, oyunların, yarışların keçirilməsi və mütəmadi olaraq psixoloq-pedaqoqla birlikdə ən azı 1 ildən bir uşaqların rəqəmsal medianın müxtəlif təhlükələri mövzusunda aylıq statistik və analitik təhlilin aparılaraq nəticələrin dövlət qurumları ilə müzakirəsinin əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

1.17.Fərdin internet mühitində digərlərinin üzleşdiyi təhlükələrə reaksiyası

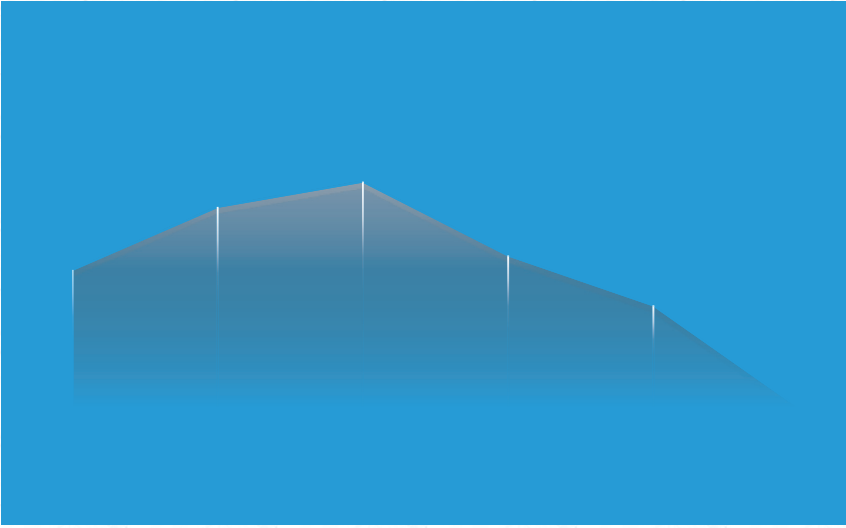
Kiber zorakılığa məruz qalmaq uşaqları çarəsiz vəziyyətə salır, lakin bu zaman rəqəmsal savada malik həmyaşdılarının yanında olması və ətrafın verdiyi dəstək mühüm amildir. Çünki uşaqlar çox vaxt öz dostları və tanışları ilə ünsiyyət qurmağı (onlayn və ya oflayn) sevir. Bütün bunları nəzərə alaraq uşaqların rəqəmsal mühitdə dostlarının və ya tanışlarının üzleşdiyi təhlükələr zamanı reaksiyalarını öyrəndik. Nəticələrə əsasən, 75%-in (1522 nəfər) dostu ilə müzakirə apardığı müyyənləşdirilmişdir. Valideynlərin uşaqların dost seçimində iştirakı və virtual dünyadakı dostlarının araşdırılmasının gələcək inkişaf və ya təhlükələrə reaksiyasında birbaşa təsiri mövcuddur. Respondentlərin 11%-i (218 nəfər) valideynə, 6% (114 nəfər) “heç nə etməyəcəyini”, 5% (103 nəfər) dostunun ailəsi ilə danışmağı, 2% (31 nəfər) müəllimə, 1% (21 nəfər) qaynar xəttə zəng vurmağı, 1% (19 nəfər) polisə məlumat verməyi seçmişdir. Qaynar xəttin təbliği üçün xüsusən təhsil müəssisələrində, kurslarda, internetə çıxışı olan ümumi yerlərdə xüsusi lövhələrin (kağız və ya elektron) mövcudluğu vacibdir.

1.18. İnternetdə istifadə olunan oyunların statistik təhlili

Hazırda ölkəmizdə çox yerdə internetə girişin rahatlığını nəzərə alsaq, fiziki və psixoloji sağlamlığa təsir göstərən onlayn müdaxilələrin (xüsusən oyunların) inkişafı böyük auditoriyaya çatmaq potensialına malikdir. Apardığımız sorğuda respondentlərin 62%-i (1258 nəfər) döyüş və müharibə oyunları, 15% (295 nəfər) strategiya, 10% (205 nəfər) məntiq oyunları, 8% (156 nəfər) intellektual oyunlar, 6% (114 nəfər) mühəndisliklə bağlı oyunlardan istifadə etdiyini qeyd edib. Nəticəyə əsasən, oyun sektorunun inkişafının vacibliyini bildirmək istərdik. Çünki xarici ölkələrdə yaranmış və çox vaxt zərər vurmaq məqsədi daşıyan oyunların yayılması xeyli təhlükəlidir. Bunlarla mübarizədə intellektuallığa və təhsilə yardımçı ola biləcək oyunların yaradılmasına dəstək verilməsi, zərərli oyunların siyahısının dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları ilə birlikdə mütəxəssislərin iştirakı ilə hazırlanması çox vacibdir. Bu siyahılar internet provayderlərinə, beynəlxalq açıq internet tənzimlənməsi təşkilatlarına və özəl təşkilatlara təqdim edilərək, problemin həllində mühüm addım olar. (Məsələn: PointBlank, MonkeyDo, Fire Fairy, Blue Whale, Choking Game, Mariam's Game, Tide Pod Challenge, Five finger fillet, Gallon challenge, The Cutting Challenge, The Salt and Ice Challenge, Charlie Charlie trendləri və oyunları)

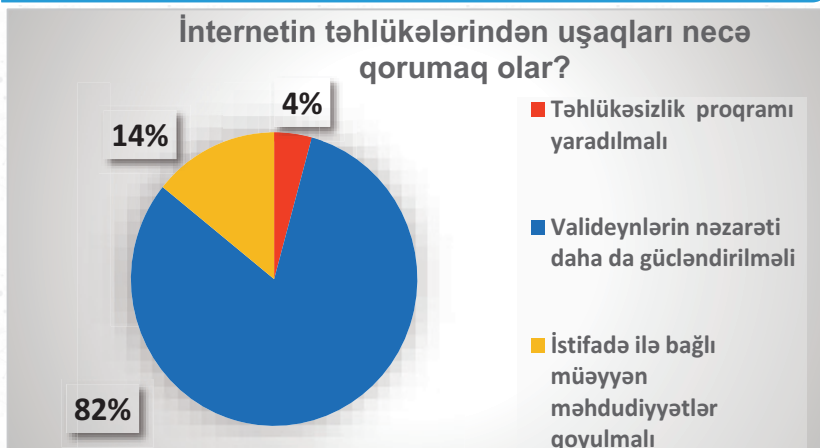
1.19. İnternet istifadəsinin istiqamətləri

Uşaqlar yüzlərlə internet saytına və mobil tətbiqlərə asanlıqla daxil olmağı bacarırlar. Onlar saysız-hesabsız video oyunlar və proqramlar almaq və ya yükləmək imkanına malikdirlər. Bir çox cihazlarda canlı yayımlar edə və sosial şəbəkələrdə videolara baxa bilirlər. Eləcə də sosial media platformalarından bəhrələnməklə dostları və yad adamlarla onlayn sosial əlaqə qurmaları mümkündür. Rəqəmsal mühitdə məlumatların bəziləri yaş və yetkinlik səviyyəsindən asılı olaraq, uşaqlarımız üçün ciddi təhlükə mənbəyinə çevrilə bilər. Bəzi valideynlər çıxış yolu kimi hərdən uşaqlarının mobil cihazlarını yoxlamağı seçirlər. Digərləri istifadə etdikləri bütün onlayn cihazlarda (smartfonlar, planşetlər və kompüterlər) IOS, Android və desktop profilləri quraraq, uşaqlarının internet istifadəsini filtrləyirlər. Bu, valideynlərə uşaqların yükləyib oynaya biləcəyi proqramları və oyunları, həmçinin ziyarət edə biləcəyi veb-saytları məhdud-laşdırmağa imkan verə bilər. Valideynlər də internetdən istifadə üçün vaxt məhdudiyyətlərini tətbiq edirlər. Sosial şəbəkələr adətən uşaqların öz profillərini yaratmaqları üçün ən azı 13 yaş həddini tələb edir. Uşağın sosial şəbəkələrdə fəaliyyətini izləmək üçün valideynlər öz hesablarını yarada və övladının səhifələrini və fəaliyyətini özləri yoxlaya bilirlər.

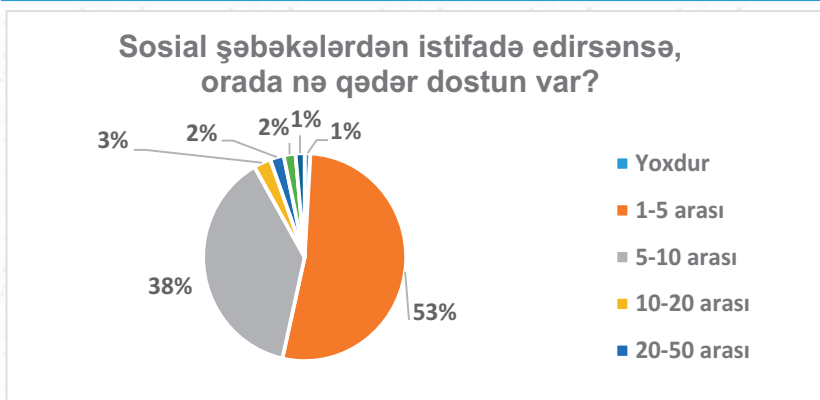
Təəssüflər olsun ki, rəqəmsal maarifləndirmənin zəif olması valideynləri bu alətlərdən istifadə mövzusunda xəbərsiz qoyur. Sorğunun əsas məqsədi ən çox media kontentlərinin izlənmə statistikasını araşdırmaqdır.

1.20. "İnterneti necə təhlükəsiz etmək olar?" sualı uşaqların gözü ilə

Bu gün uşaqlar texnologiya ilə böyüyürlər və valideynlərin əsas problemi internetə girişlərini məhdudlaşdırmaq və nəzarət etmək üçün ən yaxşı yolları tapmaqdır. İnternetdə çoxlu məlumatın mövcudluğu, uşaqların biliklərinin azlığından istifadə etməyə çalışan zərərli istifadəçilərin asan hədəfinə çevrilmək təhlükəsini yaradır. Onlayn fırılcaqlarla üzləşmək, həddən artıq şəxsi məlumatların paylaşılması, kiber zorakılığa və ya virtual təcavüz-çülərlə görüşmək kimi, internetdə üzləşilən ən böyük risklərə səbəb olur. Respondentlərin 82%-i (1654 nəfər) valideyn nəzarətinin daha da gücləndirilməsini, 14% (288 nəfər) istifadə ilə bağlı məhdudiyyətlərin tətbiqini, 4% (86 nəfər) isə təhlükəsizlik proqramının yaradılmasının vacibliyini qeyd edib.

1.21. Sosial şəbəkələrdə əlaqədə olan istifadəçilərin sayının

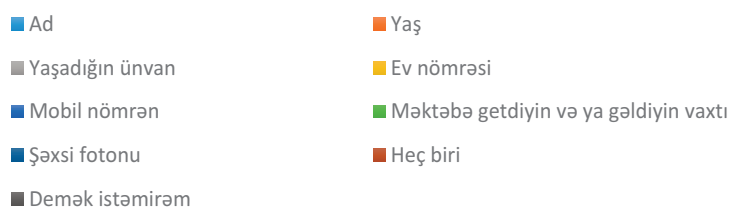

Sosial şəbəkələrdə uşaqlar həmçinin kibertəqib, fiziki təqib və şəxsi məlumatların oğurlanması təhlükələri ilə üzləşirlər. Bu hal ən çox internet dostlarına güvənməsi

və ya onlayn dünyada mövcud təhlükələrdən xəbərdar olmaması səbəbindən baş verir. Bəzi valideynlər hesab edirlər ki, bu onlayn təhlükələrin ən asan və effektiv həlli uşaqların internetdən istifadəsini qadağan etmək və ya filtr qoymaqdır. Əslində, bu metod ikinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Uşaqlar arasında ilk öncə rəqəmsal media savadlılığı təmin edilməlidir. Bununla belə, ekspertlər iddia edirlər ki, azyaşlıların internetin faydalı xidmətlərindən, o cümlədən sosial şəbəkə saytlarından istifadə etməməsi xeyirdən çox, zərər verir. Respondentlərin 48%-i (983 nəfər) 1-5 arası, 35% (714 nəfər) 5-10 arası, 3% (51 nəfər) 10-20 arası, 2% (41 nəfər) 20-50 arası, 2% (35 nəfər) 50-100 arası, 1% 100 və daha çox və 1% (17nəfər) sosial şəbəkədən istifadə etmədiyini qeyd etmişdir.

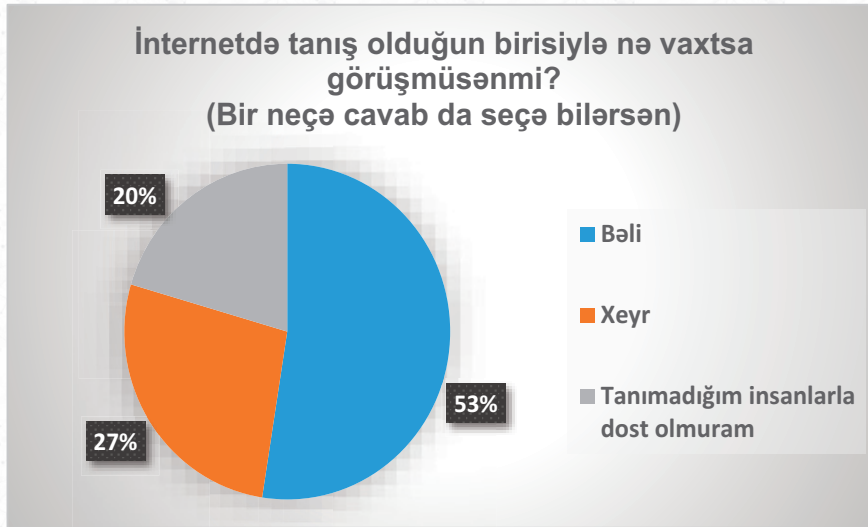
1.22. Şəxsi məlumatların paylaşılması

Aşağıdakı məlumatlardan hansını nə vaxtsa internetdə tanımadığın biri ilə paylaşmışsan?

Şəxsi məlumat uşaqların şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilə bilən hər hansı məlumatdır. Bura onların adı və e-poçt ünvanı, doğum tarixi və ya yaşadıkları yer kimi açıq informasiyalar daxildir. Həmçinin ailəsi və dostlarının kim olduğu, məktəbə getdikləri yer və ya onların necə göründüyünü göstərən fotosəkil və ya video, onlayn platformalardakı istifadəçi adı və şifrəsi də bu kateqoriyaya aiddir. Respondentlərin 47%-i (952 nəfər) ad, 27% (553 nəfər) yaş, 10% (210 nəfər) mobil nömrə, 7% (145 nəfər) “demək istəmirəm”, 4% (78 nəfər) heç biri, 2% (45 nəfər) fotosunu, 1% olmaqla isə yaşadığı ünvan və ev nömrəsini, 4 nəfər isə məktəbə gediş-gəliş vaxtlarını bölüşdüyünü qeyd etmişdir. Göründüyü kimi, ad (nickname və ya real) və yaş məlumatlarının, mobil nömrələrin paylaşılması, rəqəmsal ünsiyyət zamanı təhlükəsizlik standartlarının təbliğinə və valideyn iştirakçılığına ehtiyac olduğu müəyyən edilmişdir.

1.23. Onlayn tanışlığın fiziki tanışlığa translyasiyası

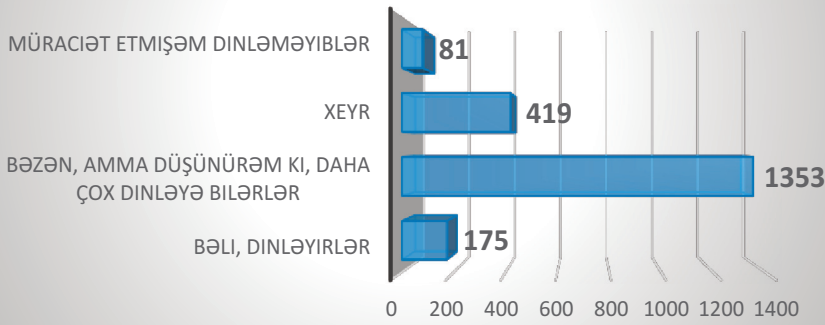

Onlayn tanışlıq təkəcə tanışlıq proqramlarından istifadə deyil, həm də sosial mediada və şəxsi mesajlaşma vasitəsilə münasibətlərin qurulmasıdır. Bu gün uşaqların əksəriyyəti texnologiyadan xəbərdar olsalar da, texniki cəhətdən təhlükəsiz mühitdə deyillər. Nəzərə almaq vacibdir ki, gənclər ən son tətbiqləri asanlıqla idarə edə bilsələr də, onlayn münasibətlərin qurulması və idarəçiliyindən irəli gələn problemləri həll etmək üçün təcrübəyə və biliyə malik olurlar. Xüsusi təhsil ehtiyacları və əlilliyi olan uşaqlar və gənclər onlayn əlaqələr qurarkən təhlükələri anlamaq üçün daha çox risk altındadırlar. Təəssüf ki, kiber cinayətkarlar müntəzəm olaraq yeniyetmənin güvən-diyi internet mühitindən faydalanırlar. (“tinder” kimi proqramlar yetkinlik yaşına çatmayanların saytlarına daxil olmasına icazə verir). “İnternetdə tanış olduğun insanlarla görüşmək” sualına respondentlərin 53%-i (1064 nəfər) “bəli”, 27%-i (549 nəfər) “xeyr” və 20%-i (415 nəfər) “tanımadıqlarımla dost olmuram” cavabını vermişdir.

1.24. Uşaqların fikirlərinin qurumlar tərəfindən dinlənməsi

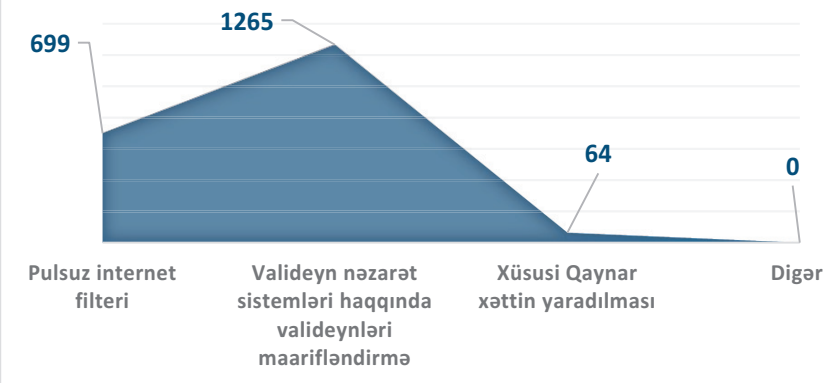
Səncə hökumət və təşkilatlar internetdə qarşılaşdıqları təhlükələrlə bağlı yeniyetmələri və ya gəncləri dinləyirmi?

Bu sorğuda respondentlərin 67%-i (1353 nəfər) “bəzən, amma düşünürəm ki, daha çox dinləyə bilər-lər”, 21% (419 nəfər) “xeyr”, 9% (175 nəfər) bəli dinləyirlər və 4% (81 nəfər) isə “müraciət etmişəm, dinləməyiblər” cavabını qeyd etmişdir.

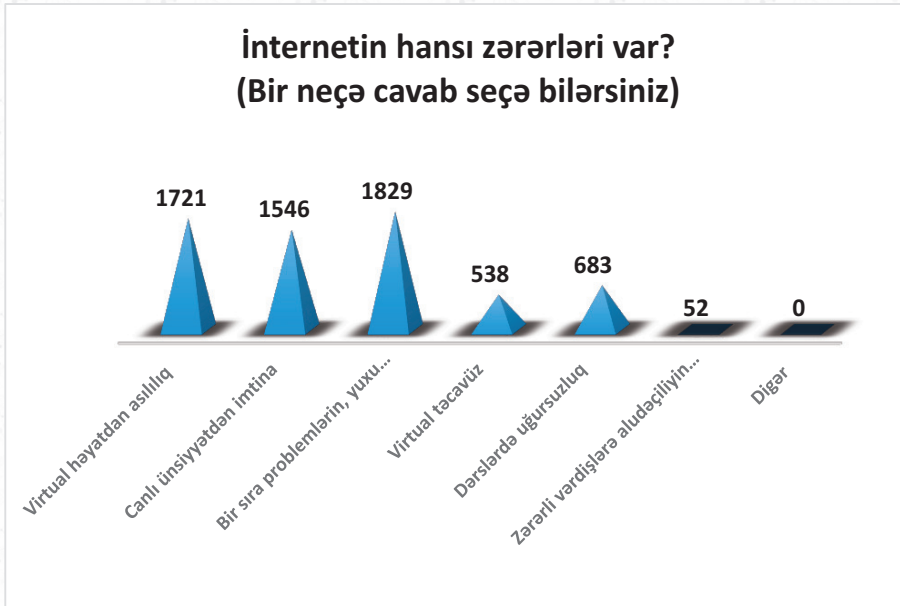
1.25. İnternet təhlükəsizliyinin formalaşdırılması uşaqların gözü ilə

Hökumət və təşkilatların internetdə yaranan təhlükələrlə bağlı hansı formada tədbirlər görməsini istərdin?

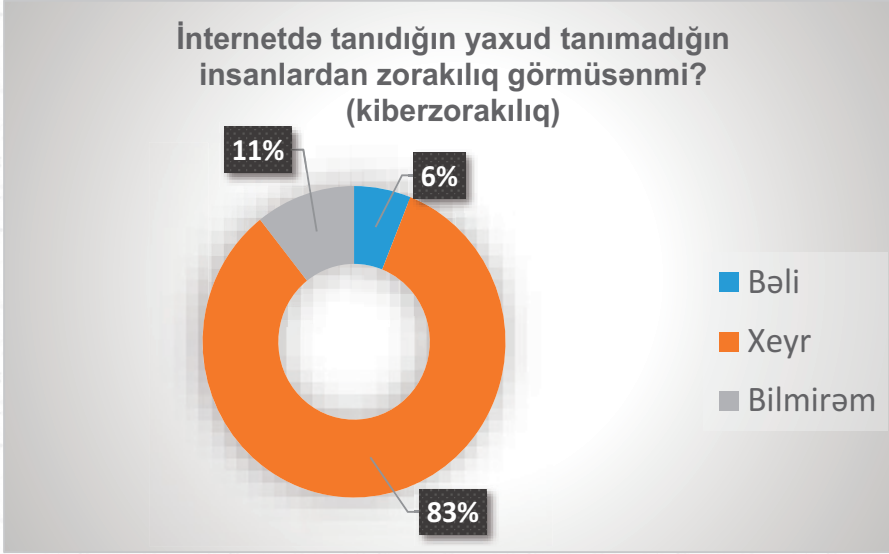
Bu sorğuda respondentlərin 62%-i (1265 nəfər) valideyn nəzarət sistemləri haqqında valideyn maarifləndirilməsini, 34%-i (699 nəfər) pulsuz internet filtri və 3%-i (64 nəfər) xüsusi qaynar xəttin yaradılmasını vurğulamışdır.

1.26. İnternetin zərərləri uşaqların gözü ilə

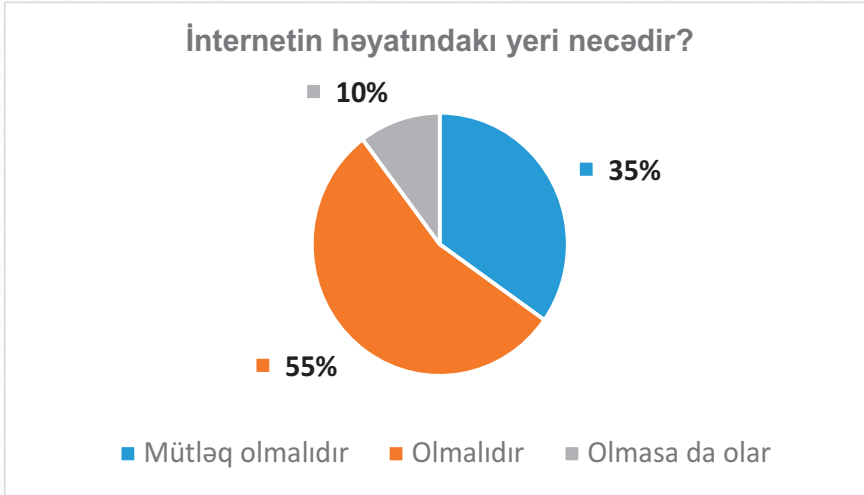
İnternet böyüklər və uşaqlar üçün dostlar, ailə və yeni insanlarla əlaqə yaratmaqdan ötrü mühüm alətdir. Getdikcə daha çox uşaq və gənclər başqaları ilə söhbətləşmək və məzmun paylaşmaq üçün sosial media, oyun və canlı yayım proqramlarından istifadə edirlər. Ancaq insanlarla onlayn əlaqə qurmaq və paylaşmaq da risklərlə nəticələnə bilər. Eləcə də internetin müsbət təsirləri ilə yanaşı, uşaqlarda psixoloji və tibbi problemlərə səbəb olması da bir sıra tədqiqatlarda öz əksini tapmışdır. Məsələn; bu, uşağın təhqirinə, fiziki, psixoloji və cinsi zorakılığa, intihara və ya şantaj edilməsinə səbəb ola bilər. Eləcə də kiber cinayətkarlar tərəfindən də təzyiqa məruz qala bilərlər. Respondentlərin iştirakına əsasən demək olar ki, bir sıra problemlərin yaranması, yuxu rejiminin pozulması və xəstəliklərin yaranması, virtual asılılıq, canlı ünsiyyətdən imtina kimi hallar daha çox baş verir. Virtual təcavüzə məruz qalanların da olması bu sahədə ciddi işlərin aparılmasına ehtiyac olduğunu göstərir. Təhsil mühitində uğursuzluq faktının mövcudluğu təhsildə rəqəmsal mühitdən düzgün istifadə haqqında tədbirlərin keçirilməsini zəruri edir.

1.27. İnternetdə tanıdığın, yaxud tanımadığın insanlardan zorakılıq görmüsənmi?

Kiber zorakılıq və ya onlayn zorakılığın kökləri adi zorakılıq hallarında olduğu kimi, insan psixologi-yasının qaranlıq sahələrindəndir. Təcavüzkar qurbanı təhqir etməklə öz təsirini və ya gücünü yaymaq vasitəsi kimi seçir (xüsusilə o, açıq-aşkar zəifdirsə və cavab verə bilmirsə), bununla da sosial statusunu artırır. Çox vaxt kiber hücumçular uydurma adın arxasında gizlənərək təhqirlərini anonim şəkildə yayımlayırlar. Kiber zorakılıq tez-tez uşaq və yeniyetmələrin özünə hörmətini aşağı salaraq məktəbə daha az maraq göstərməsinə səbəb olur və təhsil nailiyyətlərini aşağı salır. Kiber zorakılığa məruz qalan uşaqlar və yeniyetmələr dostluq qruplarında baş verən dəyişikliklərlə çaşqınlıq vəziyyətinə düşürlər. Nəticədə özlərini tək, tənha və təcrid olunmuş hiss edirlər. Kiber zorakılıq mənasız mesajlar göndərmək, sosial media platformalarında şayiələr yaymaq, onlayn oyunda kiminləsə əlaqə qurmaq və ya bilərəkdən kənarlaşdırmaq yaxud digər insanlarla utancverici fotosəkil paylaşmaqdır. Problemin vacibliyini dərk edərək sorğuda bu mözvdə suallar tərtib edilmişdir. “İnternetdə tanıdığın, yaxud tanımadığın insanlardan zorakılıq görmüsənmi?” sualına respondentlərin 83%-i (1689 nəfər) “xeyr”, 11%-i (216 nəfər) “bilmirəm” və 6%-i (123 nəfər) “bəli” cavabını vermişdir.

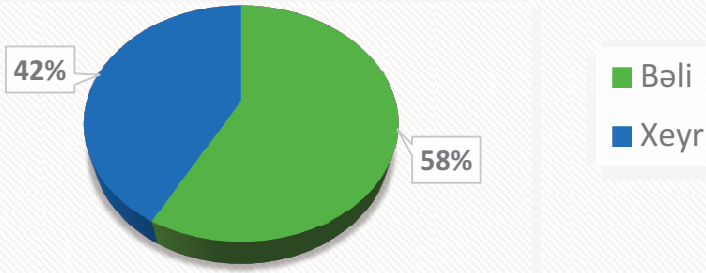
1.28. İnternetin uşaqın həyatındaki yeri

Uşaqların həftədə orta hesabla 44,5 saatdan artıq vaxtını ekran qarşısında keçirməsi real dünya təcrübələrindən məhrumluqlarına səbəb olur. Narkomaniya və alkoqol asılılığı kimi internet də uşaqlara və yeniyetmələrə ağırlı hisslərdən və ya narahatlıq doğuran vəziyyətlərdən xilas olmaq üçün bir yol təklif edir. Onlar internetdə vaxt keçirmək və formalaşdırdıqları rahat onlayn virtual dünyaya qaçmaq üçün ailə və dostlarından uzaqlaşmaqdan ötrü lazım olan saatlarla yuxunu qurban verirlər. Zəif sosial və mübarizə bacarıqlarından əziyyət çəkənlərin virtual asılılıqla üzləşmək riski daha yüksəkdir. Onlar özlərini tək və yad hiss etdikləri üçün, eləcə də yeni dostlar tapmaqda çətinlik çəkdikləri üçün, real həyatlarında əskik olan diqqət və qayğıni hiss etmək üçün onlayn söhbət otaqlarında “görünməz” yad insanlara müraciət edirlər. Bununla bağlı apardığımız sorğuda “internetin həyatınızda yeri” sualına respondentlərin 55%-i (1114 nəfər) “olmalıdır”, 35% (705 nəfər) “mütləq olmalıdır” və 10% (209 nəfər) isə “olmasa da olar” cavabını vermişdir.

1.29. İnternetsiz mühitin uşaq gözündə inikası

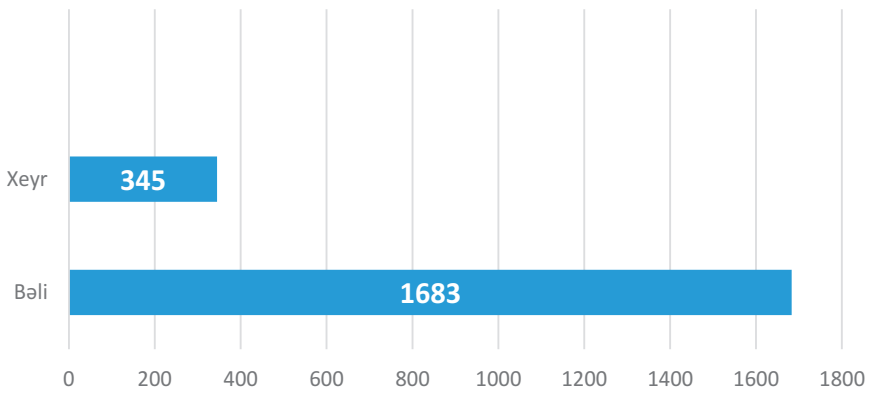
İnternetsiz həyatın darıxdırıcı, boş və sevincsiz olduğunu tez-tez hiss edirsən və ya əksinə?

Bu sorğuda respondentlərin 58%-i (1163 nəfər) “bəli” və 42% (845 nəfər) isə “xeyr” cavabını qeyd ediblər.

1.30. İnternetin uşaq, yeni yetmələrin təhsilinə təsiri

İnternetdə çox vaxt keçirtmək dərslərinə təsir edir?

Uşaqların internetdən istifadəsinə qoyulan məhdudiy-yətlərin onların kritik öyrənmə və bacarıqların inkişafı imkanlarından yararlanmasına mane olması məsələsi UNICEF-in Tədqiqatlar Bürosu tərəfindən araşdırılıb. “Global Kids Online”-in araşdırmasına əsaslanan Avropa, Afrika, Cənub-Şərqi Asiya və Latın Amerikasası üzrə

11 ölkədə tədqiqat aparılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, uşaqların onlayn platformadakı fəaliyyət-yetləri, hətta bəzən əyləncə kimi görünsələr də rəqəmsal bacarıqların formalaşdırılması üçün çox vacibdir.

([https://www.unicefirc.org/publications/pdf/GKO%20LAYOUT%20MAIN%20REPO RT.pdf](https://www.unicefirc.org/publications/pdf/GKO%20LAYOUT%20MAIN%20REPO%20RT.pdf)). Düzdür, təsirin müsbət və ya mənfi fonda təcəllisi isə rəqəmsal savadlılıq və düzgün təhlükəsizlik tədbirləri ilə düzmütənasibdir. 2028 respondent arasında apardığımız sorğuda da internetin uşaqların dərslərinə təsirinə 1683 nəfər (83 %) “bəli” və 345 nəfər (17%) “xeyr” cavabını vermişdir.

1. İNTERNET MÜHİTİNDƏ UŞAQLARIN QORUNMASINI TƏMİN EDƏN HÜQUQİ SƏNƏDLƏR

İnternetin həyatımıza daha da dərindən nüfuz etməsi səlahiyyətli şəxslərin diqqətini özünə çəkir. Deməli, virtual mühiti tənzimləyəcək yeni qanunların yaradılmasına ehtiyac artır. Qeyd olunan tədbirlərlə yanaşı, uşaq psixologiyasına, sağlamlığına təsir göstərən ziyanlı kontentin qarşısının alınmasında qanunla tənzimlənmələr tələb edilir. Uşaqları mövcud təhlükələrdən qoruma probleminin hüquqi səviyyədə tənzimlənməsi üçün əksər dünya ölkələrində müəyyən normativ sənədlərdən istifadə edilir. Uşaqlara qarşı zorakılığın, aqressiyanın, kiber cinayətlərin və s. qarşısının alınması və uşaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına dair dünya ölkələrinin qanunvericiliyində müxtəlif yanaşmalar tətbiq edilir. Onlardan bəziləri haqqında məlumat verək.

Avropa Şurasının "Uşaqların zərərli kontentdən qorunması" hesabatında uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş ziyanlı informasiyanın növləri aşağıdakı kimi təsnifatlaşdırılır:

Təbliğat xarakterli informasiya:

- **Sağlamlığa zərərli informasiya və intihara cəlb etmə;**
- **Spirtili içkilərə, tütün, narkotik və s. sövqetmə;**
- **Azartlı oyunlar;**
- **Cinsi istismar;**
- **Dilənçilik;**
- **İnsanlara və heyvanlara qarşı qəddarlıq;**
- **Ailəyə hörmətsizlik və qeyri-ənənəvi cinsi münasibətlərə sövqetmə;**
- **Qanun pozuntusuna və ya cinayətkarlığa sövqetmə;**

- **Senzuradan kənar ifadələr:**
- Söyüş;
- Jarqon;
- Təhqiramiz ifadələr.

Pornoqrafik informasiyalar:

Foto və təsvirlər şəklində cinsi münasibət.

Şiddət və qorxunu təbliğ edən məzmun:

- Şiddət;
- Qəddarlıq;
- Zorakılıq;
- Bədbəxt və qəzalılıq hadisələrinin şəkillərinin verilməsi.

Uşaq haqqında fərdi məlumat:

- Uşağın kimliyi, yaşadığı məkan, təhsil aldığı məktəb və s. haqqında məlumatlar

Amerika Birləşmiş Ştatlarında 2000-ci ilin oktyabrında Konqres tərəfindən uşaqları İnternetdə yerləşdirilən cinsi istismar və digər arzuolunmaz materiallardan qoruyan "Uşaqların İnternetdə Mübarizə Qanunu" qəbul edilmişdir. Həmçinin "İnternetdə uşaqların məxfiliyinin qorunması haqqında" qanun qüvvədədir. Qanun Birləşmiş Ştatların qanunvericiliyinə əsasən, 13 yaşına çatmamış şəxslərin və ya təşkilatlarda olan şəxsi məlumatların toplanmasına aiddir. 27 iyul 2006-cı ildə ABŞ-da "Adam Valş Uşaq Mühafizəsi və Təhlükəsizliyi Aktı" qəbul olunmuşdur. Məqsəd uşaqları istismar və zorakı cinayətlərdən qorumaq, uşaq pornoqrafiyasının qarşısının alınmasını bütün səviyyələrdə həyata keçirərək, cinsi istismarçıların uşaqlara əlyətənliyini önləməklə, internetdə təhlükəsizliyin təminatıdır. Qanunvericiliyə əsasən, son 5 ildə bu tip cinayətlərdə iştirak etmiş şəxslərin barmaq izləri Milli Cinayətlərin məlumat bazasına daxil edilir. 2016-cı ilin mayında Belarus Respublikasının "Uşaq hüquqları haqqında" Qanununda müvafiq dəyişikliklər edilmiş və 1 iyul 2017-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir. 2 iyul 2018-ci il tarixdə "Uşaqların sağlamlığına və inkişafına zərər verən məlumatlardan qorunması haqqında" Qazaxıstan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur. "Uşaqların sağlamlığına və inkişafına zərər verən məlumatlardan qorunması haqqında" Federal Qanun 01 sentyabr 2012-ci il tarixdə qüvvəyə minmişdir. Rusiya qanunvericiliyinə görə, uşaqların informasiya təhlükəsizliyi - internetdə yayılmış məlumatların sağlamlığa, fiziki, zehni inkişafa təsir edən və mənəvi cəhətdən zərər verən informasiyalar ilə əlaqəli risklərdən onların qorunmasıdır.

İnternet təhlükəsizliyinin təmini istiqamətində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri

ABŞ TƏCRÜBƏSİ

Hazırda iki əsas akt vasitəsilə yetkinlik yaşına çatmayan internet istifadəçiləri müəyyən səviyyədə qorunur. Bunlar COPPA və Kaliforniya İstehlakçı Məxfiliyi Aktıdır (CCPA). 2000-ci ilin aprel ayında Uşaqların Onlayn Məxfiliyinin Qorunması

Aktı (COPPA) ABŞ-da qüvvəyə minmişdir. Bu, hədəflənmiş reklamın uşaqlara zərərli təsirlərini aradan qaldıran yeganə federal aktdır. İnternet resurslarının yetkinlik yaşına çatmayan istifadəçilərdən məlumatların toplanması üçün qanunvericilik “yoxlanılma razılığı” tələb edir. Bundan əlavə, COPPA rəqəmsal xidmət təminatçılarının və onlayn platformaların uşağın istifadəçi məlumatlarının necə və nə üçün toplandığının aşkar edilməsini həyata keçirir.

2013-cü ildə qanuna “uşaqların şəxsi məlumatları” anlayışını genişləndirmək üçün kukiz izləyiciləri, geolokasiya məlumatları və istənilən audio-vizual məlumatları qorunan informasiya kateqoriyasına daxil edilmişdir.

Kaliforniya İstehlakçı Məxfiliyi Aktı (CCPA) dövlət səviyyəsində məlumatların məxfiliyinə dair ilk və ən təsirli qanundur. O, COPPA-nın buraxdığı boşluqları aradan qaldırır.

CCPA: Məlumat razılığının yaşını 13 yaşdan 16 yaşa qədər artırmışdır. 16 yaşına çatmamış yetkinlik yaşına çatmayanlar şəxsi məlumatların açıq şəkildə açıqlanmış məqsədlər üçün toplanmasına şəxsən icazə verməlidirlər, 13 yaşından kiçik uşaqlar üçün isə valideynlərinin razılığı tələb olunur.

Geolokasiya, IP ünvanları, alış-veriş və baxış tarixçəsi və istehlakçı seçimlərini daxil etmək üçün şəxsi məlumatlar qorunan məxfi məlumatlar kateqoriyasına aiddir.

Kaliforniya uşaq məlumatlarının məxfiliyini gücləndirmək üçün daha bir qanun layihəsi qəbul edib. 2024-cü il iyulun 1-də qüvvəyə minəcək Kaliforniya Yaşa Uyğun Dizayn Kodeksi Aktı (CAADCA) 18 yaşından kiçik uşaqların tərifini daha da genişləndirir. O, həmçinin internet resurslarını süni intellekt vasitəsilə istifadəçinin uşaq olub- olmamasını və ya yaşını təxmin etməyə məcbur edir. Bundan əlavə, CAADCA-ya bu ölkədəki internet xidmətləri göstərən şirkətlərin qoşulması məcburi xarakter daşıyacaq.

BÖYÜK BRİTANIYA TƏCRÜBƏSİ

Böyük Britaniyada GDPR⁸ standartı 2018-ci ildən tətbiq edilərək uşaq istifadəçilərinə görə veb-sayt və tətbiqlərdə yaşa uyğun dizayn şərti qoyulub. Ölkədə valideyn himayəsində olan uşaqlar üçün provayderlər tərəfindən xüsusi filtrlənmiş internetin təqdimi həyata keçirilir. Eləcə də, valideynlərin uşaqların internet tarixçəsinə baxış və silmək imkanları da təqdim edilir.

⁷ Veb-sayt ziyarət edilən zaman kompüterdə və ya mobil cihazda saxlanılan kiçik ölçülü mətn faylıdır.-**Ədəbiyyat siyahısı-26**

⁸ Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası (GDPR), Avropada Aİ vətəndaşlarının şəxsi məlumatlarını qorumaq üçün yaradılmış tənzimləmə.- **Ədəbiyyat siyahısı-41**

ÇİN TƏCRÜBƏSİ

Çin Xalq Respublikasının (ÇXR və ya Çin) mərkəzi internet informasiya tənzimləyicisi kimi Çinin Kiberməkan İdarəsi uşaqların şəxsi məlumatlarının onlayn mühafizəsini həyata keçirir. Çin ərazisində uşaqların şəxsi məlumatlarının toplanması, saxlanması, istifadəsi, ötürülməsi və açıqlanması üçün aşağıdakı tələblər müəyyənləşdirilib:

- *Uşaqların şəxsi məlumatlarının toplanması, saxlanması, istifadəsi, ötürülməsi və açıqlanmasının məqsədləri, üsulları və əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi*
- *Saxlanma yeri, müddəti və razılaşdırılmış müddət başa çatdıqdan sonra məlumatın işlənməsi məqsədləri*
- *Uşaqların şəxsi məlumatlarının istifadəsinə, ötürülməsinə, açıqlanmasına və saxlanmasına icazə verməkdən imtinaın səbəbləri*
- *Şəbəkə operatoruna pozuntular barədə məlumat vermək və ya şikayət vermək vasitələrinin tətbiqi.*

Qaydalara əsasən, şəbəkə operatorlarına toplama və istifadə məqsədlərinə nail olmaq üçün uşaqların şəxsi məlumatlarını zəruri müddətdən artıq saxlamağı qadağan edir və operatorlardan məlumatların təhlükəsizliyinin şifrələmə və ya digər üsullarla təminini tələb edir. Qadağan olunmuş internet resurslarına çıxış xüsusi proqram təminatı ilə provayderlərlə məcburi tənzimlənir. (Çin: Uşaqların Şəxsi Məlumatlarının Onlayn Mühafizəsi haqqında Əsasnamə)

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏYƏ ÜMUMİ BAXIŞ

Uşaq məlumatlarının qorunması istiqamətində aydın və əhatəli internet təhlükəsizlik siyasətinin aparılması vacibdir və boşluğa imkan vermək olmaz. Çinin xüsusi tənzimləmələri, **COPPA** və hətta **GDPR** standartlarının əlavə təkmilləşdirməyə ehtiyacı olsa da, müasir dünyada uşaqlar haqqında məlumatların toplanması və emalı ilə bağlı ən yaxşı metoddur.

Avstraliya, Kanada, Hindistan, Meksika və Argentina kimi ölkələrdə uşaqlar haqqında məlumatlara böyük səviyyədə yanaşılır və təhlükəsizliyi risk altına düşür. Uşaqların məlumatlarının razılıq prosesinə daxil edilməsi məlumat məxfiliyinə hər zaman hörmət edilməsinin ayrılmaz hissəsi olsa da, onların zərərli məlumat emalı təcrübəsi və məzmunundan qorunmaq üçün valideyn nəzarəti çox vacibdir.

Məsələn; Böyük Britaniyada digər məlumatlarla yanaşı, yaşı 18-dən yuxarı olan veb-sayt istifadəçilərinin şəxsiyyətlərini təsdiqləmələrini tələb edən onlayn təhlükəsizlik qanunu qəbul edilib. Oxşar fikirlər ABŞ-da uşaqların onlayn təhlükəsizliyi aktı (KOSA) və Kanadanın Bill S-210 standartında öz əksini tapmışdır. Bəzi ölkələrdə uşaqların müdafiəsi üçün qabaqalayıcı tədbirlər artıq tətbiq edilir. Məsələn;

Almaniyada pornoqrafiya saytlarına giriş zamanı ziyarətçilərin yaşı yoxlanmalıdır. (məsələn: PostIdent xidməti və ya veb-kameralar/biometrik xüsusiyyətlər vasitəsilə identifikasiya tələb olunur). Yaponiyada isə “Tinder” adı sosial şəbəkə üçün istifadəçilər yaşlarını sübut edən sənəd təqdim etməlidirlər. Əksər ölkələrdə uşaqları hədəf alan reklamlara xüsusi məhdudiyyətlər var. Yalnız Braziliyada isə bu, tamamilə qadağandır. Dünyada yalnız Fransada uşaqların internet istifadəsində provayderdə valideynləri/qəyyumları ilə birlikdə razılıq prosesinə daxil olması ilə internet təmin edilir.

UŞAQLARIN İNTERNET TƏHLÜKƏSİZLİYİ SAHƏSİNİ TƏNZİMLƏYƏN MİLLİ QANUNVERİCİLİK

Ölkəmizdə informasiya təhlükəsizliyinin təminatı məqsədilə qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və inkişafı istiqamətində bir sıra mühüm konseptual sənədlər, normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 02 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyəti-nin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya"da "Uşaqların qanunazidd və təhlükəli kontentdən qorunmasından ötrü "Təhlükəsiz İnter-net" mexanizminin işlənilməsi və tətbiqi" üçün müəyyən tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bundan irəli gələrək, "Telekommunikasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 29 aprel 2016-cı il tarixli Qanununa 33.1.3-1-ci və (34.1.2-1-ci yeni maddələr əlavə olunmuşdur. Qeyd edilən dəyişikliklərə görə, uşaqların sağlamlığına və inkişafına ziyan vuran informasiyadan qorunması üçün operatorlardan tədbir görmək vəzifəsi, abunəçinin isə bunu tələb etmək hüququ müəyyən edilmişdir.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə uşaqların zərərli məlumatlardan qorunması və internet təhdidlərinin qarşısının alınması məqsədilə mövcud tənzimləyici çərçivənin olduqca əhəmiyyətli olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bu istiqamətdə ən mühüm sənədlərdən biri "Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il 30 oktyabr tarixli Qanunudur. Həmin Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən, uşaqların zərərli informasiyadan qorunması sahəsində əsas prinsiplərdən biri kimi zorakılığın, qəddarlığın, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin, alkoqollu içkilərin və tütün məmulatlarının, cəmiyyət əleyhinə davranışın, pornoqrafik xarakterli informasiyanın təbliğinin yolverilməzliyi qeyd edilir. Qanun uşaqların fiziki, zehni və mənəvi inkişafına zərər verən məlumatlardan qorunması üçün hüququ mexanizmləri müəyyənləşdirir. Qanunda uşaqların yaş həddinə görə kateqoriyalara (6-, 6+, 12+, 16+, 18+) ayrılması onu göstərir ki, uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş informasiya məhsulları hər bir yaş qrupuna uyğun olaraq

analiz olunmalı və təsnifatlandırılmalıdır. Qanunun 4.2-ci maddəsində uşaqlar arasında dövriyyəsi qadağan edilən informasiyaya aşağıdakılar aiddir:

- *Zorakılığı və qəddarlığı təbliğ edən informasiya;*
- *Cinayətkarlığı təbliğ edən informasiya;*
- *Uşaqların həyat və təhlükəsizliyinə potensial təhlükə yaradan əməlləri təbliğ edən informasiya;*
- *Əxlaqdan kənar leksik (söyüş) məzmunlu informasiya;*
- *Erotik və pornoqrafik xarakterli informasiya;*
- *Qeyri-məişət leksik (jarqon) məzmunlu informasiya;*
- *Qorxu məzmunlu informasiya.*

Uşaqların internet üzərindən təhdidlərdən qorunması istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri də Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə 27 dekabr 2022-ci il tarixli Qanunla edilən yeni dəyişiklikdir. Məcəlləyə əlavə edilmiş yeni 171-2-ci maddə seksual xarakterli məqsədlərlə uşaqların informasiya və kommunikasiya texnologiyaları vasitəsi ilə təqibinə görə məsuliyyət müəyyən edir.

Görülən tədbirlərə baxmayaraq, müasir dövrdə uşaqlar üçün təhlükəli məlumatların yayılması ilə bağlı yeni risklər artır. Yeni qəbul edilmiş və uşaqların qorunması məqsədi daşıyan qanun və sərəncamlar onların sağlam böyüməsi, tərbiyəsi, sosiallaşmasına köməkdir.

Yüksək səviyyədə vətəndaşlıq, vətənpərvərlik hisslərinin yaranmasında böyük rol oynayır və yeni sosial dövlət sisteminin formalaşmasına çağırır.

Belə ki, “Uşaqlara dair Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2020–2025-ci illər üçün Fəaliyyət Planı”nda azyaşlılarda təhlükəsiz həyat fəaliyyəti, xüsusilə internet təhlükəsizliyi mədəniyyətinin formalaşdırılması, eyni zamanda, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tədrisinin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə biliklərin artırılması, yeniyetmələrin intellektual inkişafını stimullaşdıran layihələrin həyata keçirilməsi, sağlam həyat tərzinin və asudə vaxtın təşkili istiqamətində tədbirlər nəzərdə tutulub.

Zeynal Rəşidli

"Müasir Gənclərin İnkişafına Dəstək" İctimai Birliyinin sədri

Zərərli materialların təbliğində internet reklamlarının rolu çox böyükdür. Xüsusən "youtube" kimi platformaların istifadəsi zamanı təhlükəli oyun və qumar xarakterli materialların təbliği çox məyusedicidir. Çünki maraqlı şəkillər və animasiya ilə uşaqları cəlb edərək təhlükəli dünyaya dəvət edə bilirlər. Bunların qarşısını mütləq internet provayderləri almalı və ya ölkəmizdə xüsusi proqram təminatı yaradılaraq pulsuz təqdim edilməlidir. İnternet asılılığı problemini həll etmək üçün aşağıdakı tədbirləri görmək məqsədəuyğundur şəxsi təcrübəmə əsasən çox müsbət təsir göstərir.

- Uşaqlarla danışıqların aparılması
- Nəzarətin fiziki və ya proqramla həyata keçirilməsi
- İnternetdə istifadə edilən oyunların internetdə axtarışa verilərək haqqında məlumatın toplanması və zərərlərinin olub-olmamasının araşdırılması
- Avadanlıqlara şifrələr qoymaq və valideyn icazəsi olmadan açılmasının qarşısının alınması

1-4, 4-6, 6-10, 10-15 və 15-18 yaş aralıqlarına əsasən, internetdən istifadəni təmin etmək daha doğrudur.

Gülcahan Həsənova

məktəb pedaqoqu

Məktəbdə və öz ailəmdə internet istifadəsi və təhlükələri ilə məşğul olan ilk valideyn nəslilik desək, düzgün olar. Çünki artıq internet reallığı və bu reallığın gətirdiyi üstünlüklər və təhlükələr haqqında daimi yeniliklərlə tanış oluruq. Dəfələrlə tədris prosesində yeniyetmələrimiz və gənclərimizlə əlaqəli söhbətlərin ən çox hissəsi internet mövzudur. Yeni rəqəmsal valideynlik və müəllimlik desək, daha doğru səslənər.

Bu gün yeniyetmələr və onların onlayn dostları əlaqə qurarkən, ev tapşırığını yerinə yetirərkən, onlayn kontentlərə baxdıqda və oyun oynadığı zaman müsbət və mənfi tendensiyalara məruz qalması mümkündür. Mən bir pedaqoq kimi uşaqların internet istifadəsi üzrə yaş kateqoriyasını 7-10, 11-14, 15-17 olaraq göstərə bilərəm.

Uşaqların gündəlik 1-2 saatdan artıq internetdən istifadəsinə isə çox təhlükəli baxıram. Düzdür, qadağalar informatika sahəsində biliklərə mənfi təsir göstərəcək, lakin lazımlı müddətdə və keyfiyyətli istifadə uşağın inkişafına təkandır. Bu zaman valideyn nəzarətinin gücləndirilməsi oyunların seçilməsi, bilik qazanılması və dostlarla münasibətdə mənfi təsirin qarşısını ala bilər.

Samirə Sadiqova

məktəb pedaqoqu

Düşünürəm ki, əsas məsələlərdən biri, uşaqlar internetlə əlaqəli hər hansı bir işə başladıda, erkən yaşda onlayn təhlükəsizliyin müzakirə edilməsidir. Çünki lazım olmayan informasiyalar uşağın inkişafına çox ziyandır. İnternet istifadəsi ilə əlaqədar 3-5, 6-10, 11-15, 16-18 yaş aralığı daha uyğundur. İnternet asılılığının qarşısının alınması üçün daha effektiv müddətin 2 saat olması mənəcə daha uyğundur.

Ən təhlükəli amil kimi isə sosial şəbəkələri görürəm. Oyunlar uşaqlarda aqressiyaya səbəb olur. Uşağın asudə vaxtının düzgün təşkil edilməsi fiziki sağlamlıq inkişafına müsbət təsir göstərir. Çünki artıq internet istifadəsi beyin pozuntusu yaradır. Zərərli kontentli materialları təqdim edən proqramlar və saytlar mənəcə, ölkə ərazisində bloklansa, daha yaxşı olar. Ödənişli “kaspersky” və ya “avast” kimi proqramlardan və “safkid” funksiyalarından istifadə uşaqların daha təhlükəsiz internet mühitinə şərait yaradır. İnternetdə rastlaşılan problemləri isə uşaqların valideynlərlə danışdıb həll edəcəyinə inanıram.

Xatirə Məmmədli

məktəb pedaqoqu

İnternet mühitində kompüter və mobil qurğular mənəcə, müstəqil fəaliyyət göstərmir. Çünki o qədər zərərli məlumatlar və proqramlar mövcuddur ki, uşaqların onlayn dünya ilə real dünyanın fərqi bilməməsinə səbəb olur. Bu mühitdə həm təhlükəsiz, həm də təhlükəli şeylərin olduğunu vurğulaya bilərəm. Cins, özünütanıma və fiziki inkişafa görə 3-6, 6-12, 12-16, 16-18 yaş aralığı internet istifadəsi ilə bağlı daha düzgündür. 12 yaşa qədər uşaqların gündəlik istifadə müddəti 45 dəqiqədən artıq olmamalıdır. Aqressiv oyun növləri uşaqlarda psixi pozuntuya səbəb olur ki, bu da dərslərə davamiyyətə, təhsildə uğura, dostlarla və valideynlərlə münasibətə çox mənfi təsir göstərir. Zərərli saytların bağlanması tərəfdarıyam. Çünki oyunlar və

saytlar uşaqları təhlükəyə təhrik edir və bunlar bloklanaraq dövlət nəzarətində olmalıdır. Əlavə məşğuliyyət olaraq asılılığın qarşısını almaq üçün idman və musiqi növlərinə yönəlmək şəxsi təcrübəmə əsasən, çox gözəl təsirə səbəb olur. Valideynlər uşaqlarla birlikdə internetdə vaxt keçirməlidir ki, güvən və inam hissi yaratsın. Məsələn; birlikdə internet oyunları oynamaq və ya onlayn müzakirələrdə iştirak etmək. İnternet təhlükəsizliyinə cavabdeh olaraq müvafiq dövlət qurumları və valideynlərlə birlikdə tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Şirin Allahverdiyev

Daşkəsən rayonu Yuxarı Daşkəsən qəsəbə Z.Bağirov adına tam orta məktəbin direktoru

Lazımsız məlumatların, xüsusən viruslar, əxlaqdan uzaq materiallar, reklamlar və zərərli vərdişlərin təbliği çox təhlükəlidir. Ölkəmizdə aparılan elektron dövlət siyasəti və kibertəhlükəsizlik mərkəzinin yaradılmasının bu təhlükələri minimuma endirəcəyini düşünürəm. Amma hələ də təhlükələrə məruz qalan uşaqlar mövcuddur və bunlar məndə təəssüf hissi yaradır.

Uşaqların internetdən düzgün istifadəsi dedikdə, əsasən nəzarətdə saxlanılmaları, yaşlarına uyğun olmayan materialları xüsusi proqramlar və ya vasitələrlə qarşısının alınması, uşaqlara faydalı istifadə və maarifləndirmənin verilməsi ilə mümkünlyünü düşünürəm. Xüsusən Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi texniki cəhətdən təhlükəsizliyimizi daha ciddi şəkildə qorumaqdadır. Kiçik yaşlarda olan uşaqlara (13 yaşadək) telefon və kompüter avadanlıqlarının verilməməsinin tərəfdarıyam. Bunların əvəzinə, televiziyalarda və internetdə yayımlanan inkişafetdirici materiallara valideynlərlə birlikdə baxılması uşağın inkişafına müsbət təsir göstərir. İstifadə vaxtının hər gün 7-10 yaş arası uşaqlar üçün 3 saat, 10-18 yaş arası uşaqlar üçün isə 5 saata qədər olmasını düşünürəm. İnternet istifadəsinin isə 13 yaşdan olmasının tərəfdarıyam.

Zülfiyyə Qurbanova

məktəb psixoloqu

İş prosesində uşaqlarda aqresiyaya, nitqdə geriləmə və özünə qapanma kimi hallarla rastlaşmışam. Bu hallara ən çox valideyn tərəfindən düzgün tənzimlənməyən internetin səbəb olduğunu desəm, yanılmaram. Qorxulu və şəxsi inkişafa mənfi təsir edən informasiyalara məruz qalan uşaqlarda əqli və psixoloji travmalara səbəb faktorlar meydana çıxır. Bu da gələcəkdə, xüsusən yeniyetməlik dövründə özünü çox sərt şəkildə biruzə verir. Dərslərə adaptasiya olmamaq, dostlarla ünsiyyətdən qaçmaq, dərslərin davamiyyətinin aşağı olmasına internet klublarına meyillilik və orada üzləşdiyi psixoloji və fiziki travmalar səbəb ola bilər. Bunların qarşısını almaq üçün mütləq problem baş verməmişdən qabaq ailə psixoloqu ilə müzakirələr aparmaq, düzgün internetdən istifadə strategiyasının qurulmasına və inkişaf xəritəsinin hazırlanmasına ehtiyac var. Kiberzorakılıq kimi təhlükələr ciddi psixoloji travmalara, hətta intihara belə səbəb ola bilər. Lakin valideynlər məsələyə barmaqarası yanaşırlar. Çünki valideynlərin bu haqda məlumatları ya yoxdur, ya da aşağı səviyyədədir. Bu işi məktəb pedaqoqları və psixoloqları mütəmadi tədris proqramına əlavə edərək, valideynlərin maarifləndirilməsini həyata keçirməlidirlər. Maarifləndirici kağız və ya elektron lövhələrin məktəb girişlərində qoymaqla azaltmağın mümkünlüyünü düşünürəm. 1-5, 6-10, 10-13, 13-18 yaş aralıqlarının düzgün istifadədə hədəf yaş aralıqları olduğunu düşünürəm. İP kameralar vasitəsilə uşaqların davranışlarının uzaqdan valideyn tərəfindən izlənməsi və eləcə də ağıllı saatlardan istifadə zamanı uşağın hərəkət trayektoriyasına nəzarət də müsbət təsir göstərə bilər.

Fariz Əsədov

“AppTECH” informasiya təhlükəsizliyi və şəbəkə mühafizəsi şirkətinin rəhbəri, kibertəhlükəsizlik üzrə mütəxəssis

Konkret fikrim budur ki, valideynlər özləri İT cihazlarının yaxşı istifadəçisi olmalıdır. Beləliklə, bu gün insanların İT cihazlarından şəxsi istifadə, istirahət məqsədləri və s. üçün öz bizneslərinə geniş miqyasda tətbiqi çox gözəldir. Əgər valideynlər texnologiyaları daha yaxşı mənimsəyə bilsə (xüsusi forumlar, proqramlar və ya saytlar vasitəsilə bu mümkündür), uşaqlar arasında İT cihazlarından istifadəni izləmək qabiliyyətinə malik olmaq mümkündür. Uşaqlar interneti əslində valideynlə yan-yanə və əlaqəli formada izləməlidir, böyüklər kiçiklərin onlayn fəaliyyətləri ilə maraqlanmalıdırlar. Bəzi uşaq və yeniyetmə qrupları kibertəhlükəsizlik məsələlərinə

daha həssasdırlar. Uşağın yaşı, sosial mühiti və özünə hörməti kimi faktorlar ya qurban, ya da cinayətkar olmaqda mühüm rol oynayır. Aşağıda qeyd etdiyim formada strategiyaların formalaşdırılması ilə bu sahədə təhlükəsizlik tədbirlərində müsbət addım atmaq olar.

- Vahid maarifləndirici elektron resursların yaradılması (dövlət qurumları və ya QHT-lər tərəfindən)
- Mütəmadi olaraq baş verən və ya qabaqcadan hadisələrin araşdırılması üçün (dövlət qurumu və ya QHT) ekspert heyətinin formalaşdırılması və aparılan tədiqatların cəmiyyət arasında təbliğatı
- Tədris müəssisələrində hər ay kibertəhlükəsizlik mövzusunda təlim və tədbirlərin keçirilməsi
- Xüsusi təhlükəsizliyi təmin edən proqram təminatlarının dövlətin dəstəyi ilə yaradılması vacibdir. Digər ölkələrin proqram təminatları təhlükəsizliyi təmin etsə də, məsələn qadağan olunmuş məlumatlara girişi bağlasa da, üçüncü tərəfin məlumatları əldə etməsi dövlətin məlumat təhlükəsizliyinə ziddir.

Təklif və tövsiyələr

Müasir rəqəmsal dünyada uşaq hüquqlarının qorunması məsələsi ən vacib məsələdir. Çünki istənilən rəqəmsal texnologiyanın və ya cihazın tətbiqi zamanı zərərli təsirlər zamanı ilk növbədə uşaqların hüquqlarının müdafiəsi standartları qəbul edilir. Azyaşlı uşaqlara qarşı yönələn zorakılıq hallarının qarşısının alınması ilə bağlı ölkəmizdə kifayət qədər mükəmməl hüquqi baza yaradılıb, qanunların icrası üçün mexanizmlər də mövcuddur. Xüsusən texnologiyalara cavabdeh qurumlar tərəfindən "Ağ siyahı"ların tətbiqi mühüm addımlardan biridir. Apardığımız təhlillər və nəticələrə əsasən aşağıdakı təklif və tövsiyələri diqqətinizə çatdırırıq:

- İnternet zonası olan yerlərdə uşaqların girişi üçün yaş və valideyn razılığı bölməsinin olması və ondan sonra girişin təmin edilməsi vacibdir. Zərərli vasitələrin istifadə olunduğu yerlərdə uşaqların girişinin qadağan olunması haqqında lövhələrin və qanunvericilik tələblərinin yazılmasının məcburi olması. Bundan sonra (xüsusi lövhələrin şəkillərini çəkilməsi və elektron xidmətlər sisteminə daxil edilməsi)) obyektin fəaliyyətinə icazə verilməsinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulması təşəbbüsü. Uşaqların giriş icazəsi olan yerlərdə valideynlərin İP təhlükəsizlik kamera sistemi vasitəsilə 24/7 izlənməsinin mümkünlüyü.)
- "Grooming" (Süni güvən qazanmaq) internetdə qız uşaqlarını gözləyən əsas təhlükədir. Bu təhlükənin əsas elementi internetdə özünü uşaq kimi təqdim edən, virtual mühitdə tanış olduğu uşaqların etimadını qazanan, virtual və ya real dünyada yuxarı yaş qruplu insanların istismarıdır. Xüsusən qız uşaqlarının internetdən istifadəsi zamanı inkişafına mənfi təsirləri baxımından cinsi istismar bütün zorakılıq növləri arasında birinci yerdədir. Qızların oğlanlara nisbətən 10 dəfə daha çox cinsi istismara məruz qalma təhlükələri mövcuddur. Buna görə də qız uşaqlarının internetdən istifadəsinə nəzarət oğlanlara nisbətən daha ciddi olmalıdır. Onlayn cinsi istismar həm insan hüquqlarının, həm də ümumilikdə uşaq hüquqlarının açıq şəkildə pozulmasıdır. Qız uşaqlarının onlayn mühitlərdə nəzarətsiz və uzun müddət keçirmələri bir çox risk faktorlarını da özü ilə bərabər gətirir. Yanlış internet istifadəsi gənc yaşda qızların zorakılıq və seksual xarakterli məlumatlara məruz qalma, internet asılılığı, oyun asılılığı, mənfi istifadəçi davranışları, nifrət nitqi, kiber zorakılıq kimi bir çox mənfi halların inkişafına səbəb olur.
- Valideynlərin rəqəmsal biliklərinin artırılması istiqamətində təhsil müəssisələrində, müəllim və uşaqların iştirakı ilə onlayn media sahəsində tədbirlərin, oyunların, yarışların keçirilməsi vacibdir. Eyni zamanda mütəmadi olaraq psixoloq-

pedaqoqlarla ən azı ildə bir dəfə uşaqların internetin təhlükələri mövzusunda aylıq statistik və analitik təhlilin aparılaraq nəticələrin dövlət qurumları ilə müzakirəsinin əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

- Qaynar xəttin təbliğ edilməsi üçün xüsusən təhsil müəssisələrində, kurslarda, internetə çıxışı olan ümumi yerlərdə xüsusi lövhələrin (kağız və ya elektron) olması vacibdir.
- Oyun sektorunun inkişafının vacibliyi apardığımız təhlillərdə özünü büruzə vermişdir. Çünki digər ölkələrdə yaranmış və məqsədləri çox vaxt zərər vurmaq olan oyunların yayılması təhlükəlidir. Bunlarla mübarizədə əvvəlcə intellektuallığa və təhsilə yardımçı ola biləcək oyunların yaradılmasına dəstək, zərərli oyunların siyahısının dövlət və qeyri hökumət təşkilatları ilə birlikdə mütəxəssislərin dəstəyi ilə hazırlanması vacibdir. Bu siyahılar internet provayderlərinə, beynəlxalq açıq internet tənzimlənməsi təşkilatlarına və özəl təşkilatlara təqdim edilərək, problemin həllində mühüm addım olar.
- Uşaqlar üçün təhlükəli hesab olunan internet resurslarına çıxış zamanı valideyn giriş icazəsi təsdiqi sisteminin yaradılmasının vacibliyi. (Xüsusən pornoqrafik və suisid kontentli resurslarda)
- Filtr proqram təminatının yaradılması və pulsuz formada təqdim edilməsi vacibdir. Xüsusən ölkə ərazisində olan bütün provayderlərlə maarifləndirilmə işləri aparılaraq bu proqramın təbliğ edilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmalıdır.
- Qeyri-hökumət təşkilatlarının yeni qəbul edilmiş milli qanunvericiliyimizin təbliği və beynəlxalq təcrübələrin tətbiqi işi istiqamətində dövlət və özəl qurumlarla əməkdaşlığın vacibliyini qeyd etmək istərdik. Xüsusən də bu sahədə fəaliyyət göstərən QHT-lərə dəstək olunması rəqəmsal təhlükəsizliyin təbliğ edilməsi istiqamətində mühüm addımdır.

ƏLAVƏ 1 - Anket forması

“Uşaqlar arasında internetdən istifadə səviyyəsinin ölçülməsi məqsədilə aparılan araşdırmaya dair

Sorğu-Anket

Hörmətli dostlar:

Bu sorğu uşaqlar arasında internet istifadəçiləri haqqında məlumat əldə etmək üçün hazırlanmışdır. Anketdə 30 sual var. Zəhmət olmasa, hər bir sualı diqqətlə oxuyun və sizə ən uyğun olan variantın yanında üstəgəl (+) işarəsi qoyun. Bütün suallara cavab verməyiniz xahiş olunur. Ad/soyadınızı yazmağa ehtiyac yoxdur, anonimliyiniz qorunacaq. Cavablarınız yalnız araşdırma üçün istifadə olunacaq. Suallara səmimi cavab verməyiniz araşdırmanın etibarlılığı üçün vacibdir.

Maraq göstərdiyinizə və iştirakınıza görə təşəkkür edirik!

1. Cinsin?

- Kişi
- Qadın

2. Neçə yaşın var?

- 6 yaşa qədər
- 6-12 yaş arası
- 12-16 yaş arası
- 16-18 yaş arası

3. Harda yaşayırsan?

- Şəhər
- Rayon
- Qəsəbə
- Kənd

4. İnternetdən hansı vaxt aralığında istifadə edirsən?

- Gündəlik
- Həftəlik
- Aylıq

5. Hər gün internetdə nə qədər vaxt keçirirsən?

- 1 saatdan az
- 1-3 saat aralığında
- 3-5 saat aralığında
- 5 saatdan çox
- Daimi internetim yoxdur

6. İnternetə necə daxil olursan? Bir neçə cavab seçə bilərsiniz.

- Evdə valideynlərimin/qəyyuqlarımın kompüterini və ya mobil telefonu
- Evdə öz kompüterimdən
- Mobil telefonumdan
- İnternet klub
- Dostumun evindən
- Qohumumun evindən
- Məktəb
- Digər öz variantını yaz: _____

7. Valideynlərin və ya qəyyumunun internetdən istifadənlə bağlı qaydaları varmı?

- Xeyr
- Bəli, valideynlərim mənim girişimi məhdudlaşdırırlar
- Bəli, valideynlərimin vaxt məhdudluğu qoyur
- Valideynim və ya qəyyumum "Valideyn nəzarəti proqramlarından" istifadə edir

8. Valideynlərinin/qəyyuqlarının internetə girişlə bağlı qaydaları varsa, buna münasibətin necədir?

- Yaxşı, mənim xeyrim və müdafiəm üçündür
- Mən internetdə daha çox vaxt keçirmək istədim
- Mənə güvənmədiklərini hiss etdirirlər

9. İnternetdən aldığı məlumatları valideynlərinlə/qəyyuqlarınla müzakirə edirsənmi?

- Hər zaman
- Bəzən
- Nadir hallarda
- Heç vaxt

10. Valideynlərin/qəyyuqlarınla sənin internetdən istifadənlə nəzarət etməlidirmi?

- Bəli
- Xeyr
- Bilmirəm

11. İnternetlə bağlı aşağıdakı fikirlərdən hansı ilə razısan?

- Dərslərim üçün istifadə edirəm
- Əyləncə-oyun üçün istifadə edirəm
- Dostlarla danışmaq üçün istifadə edirəm
- Bəzən həyatıma mənfi təsir göstərir
- İnternetsiz qala bilərəm

12. Aşağıdakı məhsul və xidmətlərdən hansını müntəzəm olaraq istifadə edirsən (gündəlik və ya həftəlik)? Bir neçə variant seçə bilərsən

- Google və digər axtarış sistemləri
- Gmail və digər elektron poçt xidmətləri
- Onlayn çat proqramları: Whatsapp, Telegram, Snapchat və s.
- Sosial şəbəkələr: Facebook, Instagram, Tik-TOK və s.
- YouTube
- Onlayn oyunlar
- Onlayn filmlər saytları
- Onlayn kitabxana saytları
- Digər - öz variantını yazdın: _____

13. İnternetdə özünü təhlükəsiz hiss edirsənmi? Sənə ən uyğun ifadəni seç.

- Bəli
- Xeyr
- Bilmirəm

14. İnternetdə olduğun zaman təhlükələrdən hansılarla rastlaşmısan? Bir neçə cavabda seçə bilərsən.

- Dostlar və ya tanışlar tərəfindən təhqir və ya təcavüz, bullinq
- Söhbət otağında, sosial şəbəkədə pis davranışlar, xoşagəlməz təkliflər
- Əxlaqazidd məlumatlar (şəkillər, video görüntülər, oyunlar və s.)
- Əxlaqdan kənar və ya qeyri-etik sözlər
- Zorakılığın və qəddarlığın nümayişi
- Qanunlara zidd olan hərəkətləri təbliğ edən informasiya
- Həyat və təhlükəsizliyə, sağlamlığa təhlükə yaradan əməlləri təbliğ edən informasiya
- Qorxulu informasiyalar
- Digər - öz variantını yazdın: _____

15. İnternetə daxil olduğun yerdə/mühitdə (məktəb, klub, internet kafe və s.) təhlükələr (alkoqol, tütün məmulatlarının (siqaret) və digər zərərli vasitələrin

istifadəsi və satışı və ya birbaşa sənə təklifi, pis davranışlar, xoşagəlməz təkliflər və s.) . Mümkünsə, qısa məlumat yazardınız

---

---

16. Əgər internetdə özünə təhlükədə hiss etsən, ilk olaraq kimə müraciət edərdin?

- Dostuma
- Valideynlərimə/qəyyumlarıma
- Müəllimimə
- Polisə
- Uşaq Qaynar Xəttinə - 116 111
- Digər - öz variantını yazardın: _____

17. Dostunun internetdə təhlükəli hadisə ilə rastlaşdığını gördükdə nə edərdin?

- Heçnə etməzdim
- Dostumla danışardım
- Müəllimimlə danışardım
- Valideynimlə danışardım
- Qaynar xəttə məlumat verərdim
- Polisə məlumat verərdim
- Onun ailəsi ilə danışardım
- Digər - öz variantını yazardın _____

18. İnternetdə daha çox hansı oyunları oynayırsan?

- Döyüş və müharibə
- Məntiq oyunları
- İntellektual
- Mühəndisliklə bağlı
- Strategiya
- Digər - öz variantını yazardın: _____

19. Daha çox hansı məqsədlə internetdən istifadə edirsən? (Bir neçə variant seçə bilərsən)

- Musiqi dinləmək
- Oyun oynamaq
- Şəkilləri ya videoları izləmək
- Dostlarla söhbət etmək
- Yeni məlumatlar əldə etmək
- Digər: öz variantını yazardın: _____

20. Səncə, internetin təhlükələrindən uşaqları necə qorumaq olar?

- Təhlükəsizlik proqramı yaradılmalı
- Valideynlərin nəzarəti daha da gücləndirilməli
- İstifadə ilə bağlı müəyyən məhdudiyyətlər qoyulmalı
- Digər - öz variantını yazdın: _____

21. Sosial şəbəkələrdən istifadə edirsənsə, orada nə qədər dostun var?

- Yoxdur
- 1-5 arası
- 5-10 arası
- 10-20 arası
- 20-50 arası
- 50-100 arası
- 100 və daha çox

22. Aşağıdakı məlumatlardan hansını nə vaxtsa internetdə tanımadığı biri ilə paylaşmışsan?

- Ad
- Yaş
- Yaşadığın ünvan
- Ev nömrəsi
- Mobil nömrən
- Məktəbə getdiyən və ya gəldiyən vaxtı
- Şəxsi fonu
- Heç biri
- Demək istəmirəm

23. İnternetdə tanış olduğun birisiylə nə vaxtsa görüşmüşsənmi? (Bir neçə cavab seçə bilərsiniz)

- Bəli
- Xeyr
- Tanımadığım insanlarla dost olmuram

24. Səncə, hökumət və təşkilatlar internetdə qarşılaşdıqları təhlükələrlə bağlı yeniyetmələri və ya gəncləri dinləyirmi?

- Bəli, dinləyirlər
- Bəzən, amma düşünürəm ki, daha çox dinləyə bilərlər
- Xeyr
- Müraciət etmişəm dinləməyiblər

25. Hökumət və təşkilatların internetdə qarşılaşdıqları təhlükələrlə bağlı hansı formada tədbirlər görməsini istərdin?

- Pulsuz internet filteri
- Valideyn nəzarət sistemləri haqqında valideynləri maarifləndirmə
- Xüsusi Qaynar xəttin yaradılması
- Digər - öz variantını yazardın: _____

26. Sizcə, internetin hansı zərərləri var? (bir neçə cavab seçə bilərsiniz)

- Virtual həyatdan asılılıq
- Canlı ünsiyyətdən imtina
- Bir sıra problemlərin, yuxu rejiminin pozulması və xəstəliklərin yaranması
- Virtual təcavüz
- Dərslərdə uğursuzluq
- Zərərli vərdişlərə aludəçiliyin yaranması
- Digər - öz variantını yazardın: _____

27. İnternetdə tanıdığın yaxud tanımadığın insanlardan zorakılıq görmüsənmi? (kiberzorakılıq)

- Bəli
- Xeyr
- Bilmirəm

28. İnternetin həyatındakı yeri necədir?

- Mütləq olmalıdır
- Olmalıdır
- Olmasa da olar

29. İnternetsiz həyatın darıxdırıcı, boş və kədərli olduğunu tez-tez hiss edirsiniz və ya əksinə?

- Bəli
- Xeyr
- Digər - öz variantını yazardın: _____

30. İnternetdə çox vaxt keçirtmək dərslərinə mənfi təsir göstərir?

- Bəli
- Xeyr
- Digər - öz variantını yazardın: _____

Əlavə 2 - Sorğu prosesi zamanı çəkilən bəzi fotosəkillər

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1) DfE, Məlumat Paylaşımı: Uşaqlara, gənclərə, valideynlərə və uşaq baxıcılara mühafizə xidmətləri göstərən praktiklər üçün məsləhətlər
- 2) NHS Uşaq Müdafiəsi - Məlumat Paylaşma Layihəsi
- 3) Children's Internet Protection Act (CIPA),
<https://www.fcc.gov/consumers/guides/childrens-internet-protection-act>
- 4) <https://www.quora.com/What-is-the-definition-of-swatting-When-should-this-discipline-method-be-used-on-children-and-how-often-can-it-be-applied>
- 5) COPPA - Children's Online Privacy Protection Act, <http://www.coppa.org/coppa.htm>
- 6) Adam Walsh Child Protection and Safety Act, <http://www.ncsl.org/research/civil-and-criminal-justice/adam-walsh-child-protection-and-safety-act.aspx>
- 7) <https://www.unicef.org/press-releases/done-right-internet-use-among-children-can-increase-learning-opportunities-and-build>
- 8) <https://usa.kaspersky.com/resource-center/threats/top-seven-dangers-children-face-online>
- 9) <https://www.unicef.org/turkiye/en/press-releases/children-increased-risk-harm-online-during-global-covid-19-pandemic>
- 10) https://lincolnshirescb.proceduresonline.com/pr_sharing_info.htm
- 11) <https://gulffnews.com/lifestyle/11-dangerous-games-on-the-internet-that-could-kill-or-seriously-injure-1.2252866>
- 12) <https://www.ualberta.ca/human-resources-health-safety-environment/news/2022/04-april/may-2022-life-lines.html>
- 13) <https://www.endcyberbullying.net/what-to-do-if-youre-a-victim>
- 14) https://www.researchgate.net/publication/318873616_User_Statistics_for_an_Online_Health_Game_Targeted_at_Children
- 15) <https://www.unicef.org/azerbaijan/az/kiberbullinq-bu-n%C9%99dir-v%C9%99-onu-nec%C9%99-dayand%C4%B1rmaq-olar>
- 16) <https://raisingchildren.net.au/pre-teens/behaviour/bullying/about-cyberbullying>
- 17) <https://www.unicef.org/azerbaijan/press-releases/unicef-make-digital-world-safer-children-while-increasing-online-access-benefit-most>
- 18) <https://www.nidirect.gov.uk/articles/social-media-online-gaming-and-keeping-children-safe-online>
- 19) <https://blogs.lse.ac.uk/mediase/2017/10/23/risks-to-children-online-are-increasingly-problematic-is-the-new-internet-safety-strategy-the-solution/>

- 20) [Exploring young children's understanding of risks associated with Internet usage and their concepts of management strategies](https://www.researchgate.net/publication/254088541)
- 21) [UNICEF%20%20Child%20Trafficking%20on%20the%20Dark%20Web%20.pdf](https://www.yu.edu/sites/default/files/inline-files/UNICEF%20%20Child%20Trafficking%20on%20the%20Dark%20Web%20.pdf)
- 22) <https://www.brookings.edu/topics/children-families/>
- 23) <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3315259>
- 24) <https://www.humanium.org/en/the-risks-for-children-surfing-the-internet/>
- 25) <https://www.oscb.org.uk/cookie-policy/>
- 26) <http://www.safekids.com/internet-safety-by-age/#:~:text=10%20to%20about%2012%3A,sports%20activities%2C%20and%20other%20interests>
- 27) <https://theconversation.com/how-do-children-use-the-internet-we-asked-thousands-of-kids-around-the-world-67940>
- 28) <https://oxis.oii.ox.ac.uk/blog/children-and-internet-parental-attitudes-and-rules/>
- 29) https://www.ofcom.org.uk/data/assets/pdf_file/0024/234609/childrens-media-use-and-attitudes-report-2022.pdf
- 30) <https://www.c-and-a.com/eu/en/shop/internet-safety>
- 31) <https://www.nypl.org/help/about-nypl/legal-notice/internet-safety-tips>
- 32) <https://kidshealth.org/en/parents/net-safety.html>
- 33) https://ru.wikipedia.org/wiki/Children%E2%80%99s_Online_Privacy_Protection_Act
- 34) https://www.infoamerica.org/documentos_pdf/livingstone04.pdf
- 35) <https://www.kaspersky.com/resource-center/threats/doxing-and-children>
- 36) <https://milwaukee-criminal-lawyer.com/what-are-the-dangers-of-using-the-internet-for-kids/>
- 37) <https://www.weforum.org/agenda/2016/06/8-digital-skills-we-must-teach-our-children/>
- 38) <https://www.webroot.com/ca/en/resources/tips-articles/internet-addiction-what-can-parents-do>
- 39) [Developing scales to measure parental mediation of young children's internet use](https://www.researchgate.net/publication/263764256)
- 40) <https://blog.gitnux.com/childrens-internet-usage-statistics/>
- 41) <https://gdpr-info.eu/>
- 42) <https://heimdalsecurity.com/blog/internet-safety-for-kids-10-actionable-tips/>
- 43) <https://kidshealth.org/en/parents/monitor-media.html>
- 44) <https://core.ac.uk/download/pdf/38924649.pdf>

- 45) <https://medium.com/ichhori/what-are-risk-for-teens-for-online-dating-bc133e9dac8d>
- 46) <https://www.thinkuknow.co.uk/parents/articles/a-parents-guide-to-privacy-settings/>
- 47) <https://www.babysits.nz/community-resources/3447/expert-advice-on-internet-safety-for-kids/>
- 48) <https://www.broadbandsearch.net/blog/internet-safety-kids>
- 49) <https://www.theschoolrun.com/online-safety-rules-every-parent-should-follow>
- 50) <https://www.trendmicro.com/internet-safety/for-kids/cyber-academy/internet-security>
- 51) "İnformasiya Təhlükəsizliyi", i.e.d., prof., Balayev Rəsul Ənvər oğlu
- 52) "Uşaqların İnternetdə Təhlükəsizliyinin Təmin Edilməsi Problemləri", tex.f.d. Yadigar İmamverdiyev, Sabirə Allahverdiyeva
- 53) "İnternet hüququ və etikası", hüquq üzrə fəlsəfə doktoru., R.K.Məmmədov, Səyyad Məciddli

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət komitəsi
Ünvan. AZ 1000, Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyli 80, Hökumət Evi IV Qapı
Tel: (+994 12)498 00 92
Faks: (+994 12)493 58 72
E-mail: office@scfwca.gov.az

<https://twitter.com/AileQadinUsaq>

<https://www.instagram.com/aileqadinusaq/>

<https://www.facebook.com/AileQadinUsaqProblemleriUzreDovletKomitesi/>

<https://www.youtube.com/channel/UCda2OFUuU6FOpxer0IcjvfQ>

"Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya" müəssisəsinin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 149
Tel.:(+994 12) 567-81-28/29
e-mail:tahsil_az@yahoo.com